

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Тягнирядно Є.В.

ПРАКТИКУМ З РИТОРИКИ

2025

Рекомендовано до друку рішенням Науково-методичною радою Одеського державного університету внутрішніх справ
Протокол №10 від 20.11.2025

Схвалено і рекомендовано до друку на засіданні кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України
Протокол №12 від 07.11.2025 р.

Автор-упорядник: Тягнирядно Є.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України

Рецензенти:

Труба А.М. - доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Ноздрова О.П. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Зміст

Вступ	5
Розподіл навчального часу за розділами, темами	6
Тема №1. Риторика як наука, навчальна дисципліна і мистецтво.	7
Тема №2. Історія розвитку риторики.	11
Тема №3. Красномовство у духовній культурі українського народу. Риторика сьогодення.	19
Тема №4. Основні види і жанри красномовства.	37
Тема №5. Методика та етапи підготовки промови. Структура ораторського твору.	47
Тема №6. Логіка та емоції в промові. Загальна характеристика суперечки.	51
Тема №7. Культура мовлення і мовленнєвого спілкування оратора.	61
Тема №8. Судова риторика.	64
Тема №9. Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора.	71
Тема №10. Захист навчальних промов та їх аналіз.	75
Глосарій	77
Завдання для самостійної роботи	78
Тематика рефератів	79

ВСТУП

Риторика є однією з фундаментальних гуманітарних дисциплін, що сприяє формуванню комунікативної, логічної та етичної культури фахівця. Для майбутніх правознавців володіння мистецтвом публічного мовлення становить необхідну складову професійної компетентності, оскільки саме слово виступає головним інструментом юридичної діяльності. Від уміння майбутнього юриста точно, логічно, аргументовано та етично висловлювати думки залежить ефективність його професійної комунікації, успішність у судових дебатах, переговорах, ділових зустрічах, а також рівень довіри до нього як представника правової системи.

Практикум орієнтований на засвоєння теоретичних засад риторики та формування практичних умінь, необхідних у майбутній юридичній діяльності. У процесі виконання навчальних завдань студенти ознайомлюються з основними категоріями риторики, видами промов, структурою виступу, логіко-композиційними прийомами побудови тексту, особливостями використання мовних засобів у юридичному дискурсі. Окремий розділ присвячено юридичній риторичі, зокрема підготовці та виголошенню судової промови, виступу адвоката, прокурора, слідчого, участі у дебатах, дискусіях та публічних заходах.

Матеріали практикуму спрямовані на формування професійно орієнтованої комунікативної компетентності майбутніх правознавців, розвиток культури мовлення, уміння переконувати, аргументувати та впливати на аудиторію в межах етичних норм правничої професії. Виконання системи вправ і практичних завдань сприятиме виробленню навичок професійної самопрезентації, удосконаленню ораторських здібностей і становленню мовної особистості фахівця-юриста.

Курс «Риторика» передбачає 6 годин лекцій та 38 годин практичних занять. Практикум має на меті допомогти студентам організувати самостійну роботу над засвоєнням теоретичного матеріалу з курсу «Риторика», а також над виробленням вправності у вербальному і невербальному спілкуванні у професійній сфері.

Різноманітні вправи, завдання, запропоновані теми бесід, діалогів, рефератів можуть бути водночас своєрідним орієнтиром для науково-методичних пошуків (як для педагогів, так і студентів).

Метою практикуму є формування у студентів умінь і навичок створення, структурування та виголошення публічних виступів відповідно до законів риторики й норм української літературної мови. Завдання курсу полягають у розвитку логічного мислення, мовної грамотності, культури ділового та публічного спілкування, оволодінні основами професійного мовленнєвого етикету, засобами аргументації та переконання.

У результаті поглибленого вивчення риторики студенти повинні:

знати: особливості й характеристики етапів діяльності оратора – закони винаходу думки, класифікації родів і видів ораторського виступу; методи розробки концепції виступу; критерії відбору проблем у темі, викриття протиріч

у проблемі; загальні принципи побудови публічного виступу; способи викладення матеріалу виступу; способи активізації мислення аудиторії; культуру публічної промови; соціально-психологічні закони спілкування оратора й аудиторії; характеристику мови щодо акустико-фізіологічних позицій; принципи і способи проведення полеміки; монологічну й діалогічну форми судової промови, особливості підготовки судової промови;

уміти: моделювати спілкування з різними людьми й аудиторіями; будувати тактику виступу й аргументації; знаходити і ліквідувати логічні помилки публічного виступу; правильно підбирати й застосовувати інтонаційно-виразні засоби мовлення; різноманітиту механізм наочності слова; знімати напруження перед виступом; розробляти й вибирати згідно з обставинами справи, характером судового розбору й особливостями аудиторії стратегію і тактику судової промови.

Розподіл навчального часу за темами

Тема №1: Вступ. Риторика як наука, навчальна дисципліна і мистецтво.

Назва теми	Кількість годин					
	Денна форма					
	усьо го	у тому числі				
л		с	п		с.р.	
1	8	9	10	1 1		12
Тема №1. Риторика як наука, навчальна дисципліна і мистецтво.	12	2		4		6
Тема №2. Історія розвитку риторики.	12	2		4		6
Тема №3. Красномовство у духовній культурі українського народу. Риторика сьогодення.	12	2		4		6
Тема №4. Основні види і жанри красномовства.	8			4		4
Тема №5. Методика та етапи підготовки промови. Структура ораторського твору.	8			4		4
Тема №6. Логіка та емоції в промові. Загальна характеристика суперечки.	8			4		4
Тема №7. Культура мовлення і мовленнєвого спілкування оратора.	8			4		4
Тема №8. Судова риторика.	8			4		4
Тема №9. Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора.	6			2		4
Тема №10. Захист навчальних промов та їх аналіз.	8			4		4
Усього годин	90	6		38		46

Мета: визначити предмет і завдання курсу «Риторика», її місце і роль у системі гуманітарних дисциплін; ознайомитися з метою, завданням і змістом риторики та усвідомити важливість курсу для формування риторичної (мовленнєвої) особистості майбутнього правознавця.

Ключові слова: риторика, ораторське мистецтво, мова, мовленнєва діяльність, красномовство, класична риторика, закони риторики.

План

1. Риторика – наука про мистецтво красномовства.
2. Основні поняття класичної риторики.
3. Основоположні розділи класичної риторики.
4. Зв'язок риторики з іншими науками.
5. Закони риторики.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
2. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
3. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.
6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що таке риторика?
2. Яке місце вона посідає серед наук?
3. Що є предметом вивчення риторики?
4. Розкрийте поняття слів: логос, етос, пафос, топос.
5. З яких розділів складається риторика?
6. Що таке інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, ораторія?

Теми для доповідей

1. Основні категорії риторики: логос, етос, пафос.
2. Риторика як система знань про ефективне мовлення.
3. Значення риторики у професійній підготовці юриста.
4. Методи формування риторичної компетентності студентів.

5. Використання інтерактивних технологій у навчанні риторики.

6. Саморозвиток мовної культури юриста: риторичний аспект.

Практичні завдання.

Завдання 1. Прочитайте мікротекст та визначте роль ораторського мистецтва в професійній діяльності. Назвіть професії, для яких мистецтво переконувальної комунікації становить її фундамент.

У наш час в умовах жорсткої конкуренції та складних соціальних обставин відбувається різноманітне спілкування у діловій сфері життя, у процесах просування товарів чи послуг на ринок. Це потребує певної риторики саме цих процедур. Адже за традиціями нашого суспільства успіх багато в чому залежить від вміння домовлятися, налагоджувати корисні зв'язки, підтримувати конструктивну комунікацію між різними структурами менеджменту. У діловій сфері визначаються такі риторичні ситуації: *бесіда під час працевлаштування, самопрезентація, резюме, ділові переговори, техніка продажу, риторика PR-кампаній, реклама, корпоративна презентація, спілкування на рівні вертикально-горизонтальних зв'язків, ділова нарада, збори, конференція, торги, діловий конфлікт*. Актуальною темою бізнес-риторики є телефонний маркетинг, який існує у багатьох ділових структурах в якості провідного засобу зв'язку із партнерами, підтримки комунікативних контактів. Також важливою складовою сучасних комунікативних технологій, яка вирішує зрештою успіх кожної корпорації в її комунікативній сфері, є *риторика лідерства*.

Завдання 2. Доведіть істинність наведених думок, проілюструвавши їх прикладами з різних галузей професійної діяльності.

- Обмін словами – це ще не розмова (Р. Доценко);
- Мова довга не є добром (Данило Заточник);
- Мова – жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування (Панас Мирний);
- Слово формує світ. Спотворене слово спотворює його (Павло Мовчан);
- Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати (Максим Рильський).

Завдання 3. Великий філософ Платон (V-IVст. до н.е.) виділяв два види здібностей, властивих ораторові:

- 1) здатність звести все до єдиної ідеї;
- 2) здатність проаналізувати, розкласти явище на його складові частини, мов живу істоту, що має голову, ноги та ін.

Прокоментуйте це.

Завдання 4. Дайте відповіді на питання та проілюструйте їх прикладами з літератури.

- 1) Що означають терміни “риторика”, та “елоквенція”?
- 2) З якими науками пов'язана риторика і в чому простежується цей зв'язок?
- 3) Що вирішує успіх промови – талант чи праця?

Завдання 5. Доберіть максимальну кількість українських прислів'їв про слово, мовлення, спілкування та прокоментуйте їх.

Завдання 6. Переконайте опонента, що: “Поетами народжуються, а ораторами стають” (Цицерон).

Завдання 7. Сократ (469 – 399 рр. до н.е.) – великий філософ-діалектик, майстер діалогу як творчого пошуку істини. Саме Сократ розвинув вчення про діалог як риторичний дискурс, зосередивши увагу на аргументації і контраргументації. Діалектичний діалог, при цьому мав головною метою відійти від крайнощів, щоб знайти істину, тяжів до знайдення золоті середини, щоб “пізнати добродетель”. Структура сократівського діалогу така: теза, захист своєї тези, напад на тезу опонента, обмін питаннями та відповідями. Цю структуру можна вважати типологічною матрицею людської комунікації. Користуючись цією структурою, складіть діалог на тему: “Недостатньо знати, що слід сказати, але необхідно сказати це так, як треба” (Аристотель).

Завдання 8. Основоположником латинського красномовства був відомий римський оратор і автор багатьох праць з юриспруденції Марк Порцій Катон Старший (234 – 149 рр. до н.е.); основними рисами його промов були максимальна стриманість, точність, лаконізм, стилістична вишуканість. Порівняйте їх з найхарактернішими особливостями промов видатного оратора стародавньої Греції афінянина Демосфена (384 – 322 рр. до н.е.).

Завдання 9. Пафосом художнього мовлення, емоційною риторикою відзначається видатна пам'ятка давньоруської літератури “Слово про похід Ігорів”. Обґрунтуйте, чому “золоте слово Святослава” є визнаним взірцем високої риторичної культури того часу.

Завдання 10. Видатний український вчений, письменник, оратор, політичний та громадський діяч, професор риторики Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович (1681–1736) тлумачив риторику як унікальну сакральну науку про слово, вважав її “царицею душ”, “княгинією мистецтв”. Найважливішим завданням риторики Феофан Прокопович вважав навчити, як за допомогою засвоєного мистецтва слова відповідати на важливі питання життя та переконувати слухачів у правильності цих відповідей. Прокоментуйте твердження Ф.Прокоповича, що “метою оратора є переконувати словом”. Доведіть його слушність чи хибність.

Завдання 11. Переконайте своїх слухачів у справедливості думки Тараса Шевченка “Моліться одному – правді, а більш нікому”.

Завдання 12. Складіть план уявної бесіди про ознаки культурної людини з автором радіопрограми “Мова рідна, слово рідне”. Спрогнозуйте можливі запитання ведучого радіопрограми і запропонуйте аргументовані відповіді.

Завдання 13. Підготуйте доповідь на одну із запропонованих тем:

- Характерні особливості усного мовлення порівняно з писемним.
- Моє мовне середовище.
- Особливості мовлення засобів масової інформації

Завдання 14. Скориставшись підручником або іншими джерелами, дайте визначення поняттям.

Оратор

Красномовство -

Комунікація

Напишіть найвідоміших ораторів Стародавньої Греції та Риму.

Завдання 15. Прочитай основні правила красномовства. Поміркуй, які з цих пунктів ти дотримуєшся у спілкуванні з іншими, а які порушуєш.

9 правил красномовства Цицерона

1. Говори зрозуміло.
2. Говори легко, але не дуже багато, давай іншим можливість виступити.
3. Не перебивай.
4. Будь ввічливим.
5. Прагни говорити вишукано.
6. Ніколи не критикуй інших людей, коли їх немає поряд.
7. Не відволікайся на другорядні речі.
8. Не говори про себе.
9. Ніколи не виходь з себе.

Завдання 16. Визначте, з якими науками пов'язана риторика (на місці знаків запитання вкажіть їх назви).

1. Ця наука (?) – про загальні закони розвитку природи, суспільства, людини а риторика – про закони ефективною мисленнево-мовленневої діяльності, знання яких дозволяє людині розвинути системність мислення, мовлення й поведінки людини, що стало основою бачення нею навколишнього світу.

2. Риторика та ця наука (?) – це засоби організації спілкування, донесення до реципієнта художнього смислу. Вони призначені збагатити художнє мислення стилістичною забарвленістю та концептуальною насиченістю, а художню критику – інструментом аналізу стилю, художньої реальності та художньої концепції.

3. У дослідників цієї науки (?) сьогодні ставлення до риторики неоднозначне. Одні з них вважають її складовою стилістики, інші – культури мовлення, треті – лінгвістики тексту. Риторика не є складовою якоїсь із названих вище наук. Спільним у них є об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність і предмет дослідження – текст. Однак, своєрідність риторики полягає в тому, що

в центрі її уваги знаходиться не лише мисленево-мовленнєва діяльність людини, а й закони управління нею, що має на меті – переконування. Крім того, риторика вивчає текст не на одному, а на різних етапах його існування: породження тексту, текст як процес, текст як продукт. Для риторики важливий вид тексту, пов'язаний з публічним мовленням, правильним, ясним, точним, стислим, доцільним, виразним.

4. Ця наука (?) вивчає чуттєво-емоційну сферу життєдіяльності людини, підсвідомого й закони, що нею управляють. Риторика – лише чуттєво-емоційний бік цієї життєдіяльності, що активно впливає на зв'язок мислення та мовлення.

Тема №2. Історія розвитку риторики

Мета: ознайомити студентів із такою змістовою лінією, як історія риторики; подати основні етапи зародження і розвитку риторики за доби античності; охарактеризувати творчі напрацювання ораторів Древньої Греції та Древнього Риму (Горгій, Лісій, Демосфен, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Цезар, ін.).

Ключові слова: риторика, школи риторів, Древня Греція, Древній Рим, епідейктичні, дорадчі, судові промови, філіппіки, етос, пафос, Сократ, риторичний ідеал.

План

1. Характеристика риторичного мистецтва стародавньої Греції і Риму.
2. Поняття софістики та її вплив на розвиток риторики.
3. Риторичні теорії Сократа, Платона, Аристотеля.
4. Ораторське мистецтво Марка Тулія Цицерона – вершина римського красномовства.
5. Педагогічна риторика Марка Квінтіліана.
6. Риторика Середньовіччя.
7. Риторика Відродження.
8. Поява гомілетики та християнського красномовства.
9. Риторика періоду буржуазних революцій.
10. Поява і розвиток західноєвропейського парламентського красномовства.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
2. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
3. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса

Грінченка, 2022. 200 с.

5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.

6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання для обговорення

1. Розкрийте поняття «софізм».
2. Кого вважають «батьком софістики»?
3. Хто став першим критиком софістів?
4. У чому сутність вчень Платона?
5. Продовжіть «трактат «Риторика» Аристотеля складається...»
6. Розкажіть про дослідження риторики Цицероном.
7. Розкрийте вчення Квінтіліана.
8. Розкрийте особливість середньовічної епохи риторики.
9. Що характерно для риторики Відродження?
10. Як розвивалося християнське красномовство?

Теми доповідей

1. Видатні давньогрецькі оратори (Лісій, Горгій, Ісократ, Сократ, Платон, Демосфен).
2. “Риторика” Аристотеля.
3. Розвиток риторики у стародавньому Римі.
4. Цицерон як один з найвидатніших ораторів світу і як теоретик красномовства.
5. Софісти – творці античної риторики.
6. Сократ як критик софістів.
7. Ісократ – засновник риторичної школи в Афінах.
8. Іван Золотовустий як найвидатніший візантійський проповідник.
9. Цицерон як останній оратор республіканського Риму.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте уривок із твору Аристотеля «Поетика». Як автор характеризує стилі? Порівняйте характеристику філософа з сучасним трактуванням стилю. Які з сучасних стилів можна назвати «низькими», а які – «високими»?

«Позитивною рисою стилю є здатність бути ясним і не низьким. Найяснішим є той стиль, у якому є загальнозживані слова, а це — стиль низький. Прикладом цього є поезія Клеопонта й Сфенела. А піднесеним, далеким від щоденної мови буде стиль, у якому вдаються до незвичайних слів. Незвичайними словами я називаю діалектизми, метафори, подовжені слова і взагалі все те, що виходить поза межі повсякденної мови. А втім, якщо вживати лише такі слова, то вони нагадуватимуть загадку або варваризми. Якщо речення буде складатися з самих метафор, то вийде загадка, а якщо з діалектизмів — варваризм. Суть

загадки полягає в тому, що хоч вона говорить про те, що справді існує, водночас поєднує з цим неможливе. За допомогою загальноновживаних слів не можна створити загадки, а застосовуючи метафори — можна, наприклад: «Мужа я бачила, іншому мужу вогнем накладав мідь». Із діалектизмів виникає варваризм. Отже, треба якимсь чином перемішувати ці слова. Діалектизми, метафори, епітети та інші види слів, згадані мною, створюють стиль незвичайний і піднесений, а загальноновживані слова сприятимуть ясності стилю. Ясність у стиль вносять, не перетворюючи його на повсякденний, подовжені і складені слова, а також зміна значення слів. З одного боку, віддаляючись від звичайного способу вислову, ці слова звучать інакше, ніж загальноновживані, і через це роблять мову незвичайною, а в поєднанні зі звичайними словами надають їй ясності. Тому несправедливими є закиди тих, які засуджують такий стиль і висміюють поетів, як, наприклад Евклід Старший, заявляючи, начебто легко писати вірші, якщо дозволити подовжувати голосні досхочу».

Завдання 2. Проаналізуйте похвальну промову Цицерона «Промова на захист поета Архія». Які засоби ритор використовує для переконання слухачів?

«Судді! Якщо в мене є якась крихітка таланту (а я свідомий, що він незначний), або хоч трохи ораторської вправності (наділений я нею, визнаю, в скромній мірі), або якісь теоретичні знання в галузі красномовства, які ґрунтуються на докладному вивченні благородних наук (їх я, скажу прямо, ніколи не цурався), то результатів усього цього повинен вимагати від мене з повним правом в першу чергу ось цей Авл Ліціній Архій. Як далеко я можу сягнути своєю пам'яттю назад і охопити відрізок пройденого життя й воскресити найраніші спогади дитинства, то саме його я бачу як наставника у виборі моїх зацікавлень літературою. Якщо моє красномовство, сформоване за його порадами й вказівками, допомагало інколи людям у біді, то тепер першим моїм обов'язком є подати допомогу і порятунок у міру моїх можливостей саме тому, у кого я одержав те, чим можу допомагати одним і рятувати інших. І щоб була ніхто не дивувався цим моїм словам - бо ж Архій наділений якимись іншими здібностями, а не теоретичною й практичною обізнаністю з ораторським мистецтвом,- мушу сказати, що я ніколи не присвячував себе самому тільки красномовству. Адже всі науки, які дають людині культуру, якимсь чином пов'язані й споріднені між собою. Проте, щоб комусь не здавалося дивним те, що на публічному суді в кримінальній справі про порушення закону, яка розглядається перед претором римського народу, людиною надзвичайних прикмет, перед вельми суворими суддями й при такому великому зібранні людей, я вдався до незвичного виду красномовства, несумісного не тільки з загальноприйнятою судовою практикою, а й взагалі з практикою публічних процесів, прошу вас, з уваги на особу обвинуваченого, дозволити мені в цій справі на поступку, яка, сподіваюсь, для вас не буде прикрою. Перед лицем численного зібрання найосвіченіших людей, з уваги на вашу культуру, а також на претора, який керує процесом, дозвольте мені у своєму виступі на захист видатного поета й винятково вченої людини дещо більше сказати про культуру й літературу та у зв'язку з особою відповідача, який у своєму спокійному житті і

в поетичній діяльності мало мав спільного з судами, скористатися майже новим і незвичним видом красномовства.»

Завдання 3. Які з нижче запропонованих тез є хибні? Поясніть свою думку.

- Оратор має активно жестикулювати, щоб вповні виявити свою емоційність.

- Ритор повинен швидко говорити, щоб встигнути сказати все, що заплановано.

- Оратору дуже важливо не розчарувати слухачів уже в момент самопрезентації, бо далі аудиторія може не захотіти його слухати.

- Важливою складовою вдалої промови є вміння встановити візуальний контакт із аудиторією.

- Оратору не обов'язково заздалегідь готуватись до виголошення промови.

- Візуальний контакт промовця зі слухачами сприяє ефективній взаємодії.

Завдання 4. Кейси. Ознайомтеся з кейсами і підготуйте відповіді на запитання, які знаходяться нижче кейсів.

1. Горгій. Похвала Олені (фрагмент)

Слово - найбільший владики: видом мале і непомітне, а справи творить чудові - може страх припинити і печаль відвернути, викликати радість, посилити жалість. (9) А що це так, я доведу - бо слухачеві доводити треба усіма доказами.

Поезію я вважаю і називаю промовою, яка має розмірність; від неї виходить до слухачів і страх, повний трепету, і жалість, що ллється сльози, і пристрасть, рясна смутком, на чужих справах і тілах, на щастя їх і нещастя власним стражданням страждають душа - по волі слів. (10) Але від цих промов перейду я до інших. Богонатхненні заклинання напевом слів сильні і радість принести, і печаль відвести; зливаючись з душі уявлень, міць слів заклинань своїм чаклунством її чарує, переконує, перероджує. Два є кошти у чарівництва і ворожбу: душевні помилки і хибні уявлення. (11) І скільки і скількох і в скількох справах переконали і будуть завжди переконувати, в неправді використовуючи мови мистецтво! Якщо б у всьому все мали про минулі справах спогад, і про справжнє розуміння, і про майбутні передбачення, то одні і ті ж слова одним і тим же чином нас би не обманювали. Тепер же не так-то легко пам'ятати минуле, розбирати сьогоднішнє, передбачити майбутнє, так що в дуже чому дуже багато беруть керівником душі своєї уявлення - те, що нам здається. Але воно і оманливе, і хитке і своєю обман- ностью і нестійкістю накликає на тих, хто ним користується, всякі біди.

2. Демосфен. Перша промова проти Філіпа (фрагмент)

(1) Якщо б зараз нам уявлялося говорити, громадяни афінські, про яку-небудь нову справу, я почекав би, поки не викладе свою думку більшість зазвичай виступають ораторів; тоді в разі своєї згоди з яким-небудь із зроблених ними пропозицій, я не став би зовсім брати слова і тільки в іншому випадку сам спробував би висловити свій погляд. Але так як зараз доводиться розглядати все

те ж питання, по якому вже багато разів і раніше висловлювалися ці оратори, то я думаю, що, навіть виступивши першим, я вправі розраховувати на поблажливе ставлення. Адже якби в минулому їхні поради виявилися вдалими, тоді зовсім не було б потреби вам радитися тепер.

(2) Отже, перш за все не слід, громадяни афінські, падати духом, дивлячись на теперішнє становище, як би погано воно не уявлялося. Адже те, що в цих справах особливо погано у нас в минулому, для майбутнього виявляється вельми сприятливим. Що ж це саме? Це те, що ви самі, громадяни афінські, довели свої справи до такого поганого стану, тому що не виконували нічого, що було потрібно. От якби ви робили все, що було, і, незважаючи на це, справи були б в такому положенні, тоді і надії не могло б бути на їх поліпшення. (3) Потім, варто вам тільки уявити собі - чи чули ви це від інших, або знаєте за власними спогадами - які сили були у лакедемонців і навіть ще не так давно і як ви, не дивлячись на це, славно і благородно ні в чому не упустили гідності своєї держави, але в ім'я справедливості витримали війну з ними. До чого я це говорю? - Для того, щоб ви, громадяни афінські, побачили і переконати, що, якщо ви будете триматися насторожі, немає для вас нічого страшного, і що, навпаки, тільки-но ви проявите безпечність, тоді вже нічого не вийде за вашим бажанням: візьміть в приклад хоча б те, як тодішнє могутність лакедемонян ви здолали завдяки тому, що поставилися з повним розумінням до справ, і як теперішнє нахабство цієї людини приводить нас в замішання внаслідок того, що ми зовсім не брали необхідних заходів. (4) Якщо ж хто-небудь з вас, громадяни афінські, думає, що з Філіпом важко вести війну, і судить про це по тому, як великі наявні у нього сили, і ще тому, що наша держава втратила всі укріплені місця, той людина судить, звичайно, правильно, але все-таки нехай він прийме до уваги те, що ми, громадяни афінські, колись володіли, як своїми, Пидне, Потідея і Мефона і всієї тієї областю з околицями, і багато хто з племен, що діють тепер заодно з ним, були самостійні і вільні і вважали за краще підтримувати дружні відносини з нами, а не з ним. (5) Якщо б Філіп тоді став на таку точку зору, що, раз афіняни займають стільки укріплених місць, що загрожують його країні, з ними важко воювати, не маючи союзників, тоді він нічого не зробив би з того, що досягнуто їм тепер, і не набув би такої сили. Ні, він прекрасно побачив, громадяни афінські, що всі ці місця - військові нагороди, виставлені перед усіма однаково, але по природному порядку присутнім дістаються володіння відсутніх і готовим працювати і наражатися на небезпеку володіння безтурботних. (6) Тримаючись ось такого погляду, він все підкорив собі і всім володіє: одними місцями - точно військовою здобиччю, іншими - на правах союзника і друга. Дійсно, всі хочуть бути в союзі і справа мати лише з такими людьми, яких бачать в повній бойовій готовності і які мають рішучість виконувати те, чого вимагають обставини. (7) Так ось, громадяни афінські, якщо і ви побажаєте засвоїти такий погляд хоч тепер, раз не зробили цього раніше, і якщо кожен з вас, перебуваючи на тому місці, де повинен і де може надати користь своєї Батьківщини, буде готовий без всяких відмовок виконувати свою справу - людина заможна робитиме внески, людина призовного віку - йти в похід, - коротко кажучи, якщо ви захочете покластися цілком на самих себе і перестанете кожен окремо думати про те, щоб

не робити нічого самому, розраховуючи, що інші за вас все зроблять, т гда ви і своє власне отримуєте, якщо богу буде завгодно, і втрачений через легкодумство повернете назад, і йому помститесь.

3. Марк Туллій Цицерон. Перша промова проти Луція Сергія Каталіни (фрагмент)

(1,1) Доки ж ти, Катіліна, будеш зловживати нашим терпінням? Як довго ще ти, в своєму сказі, будеш знущатися над нами? До яких меж ти будеш хизуватися своєю зухвалістю, яка не знає вузди? Невже тебе не стривожили ні нічні караули на Палатині, ні сторожа, що обходить місто, ні страх, що охопив народ, ні присутність всіх чесних людей, ні вибір цього настільки надійно захищеного місця для засідання сенату, ні обличчя і погляди всіх присутніх? Невже ти не розумієш, що твої наміри відкриті? Чи не бачиш, що твій змову вже відомий всім присутнім і розкритий? Хто з нас, на твою думку, не знає, що робив ти останній, що минулого вечора, де ти був, кого скликав, яке рішення прийняв?

(2) О, часи! О, звичаї! Сенат все це розуміє, консул бачить, а ця людина все ще живий. Та хіба тільки живий? Ні, навіть приходить в сенат, бере участь в обговоренні державних справ, намічає і вказує своїм поглядом тих з нас, хто повинен бути убитий, а ми, хоробрі мужі, уявляємо, що виконуємо свій обов'язок перед державою, ухиляючись від його сказу і ухиляючись від його зброї. Стратити тебе, Катіліна, вже давно слід було б, за наказом консула, проти тебе самого звернути згубний удар, який ти проти всіх нас вже давно підготовляв.

4. Марк Фабій Квінтіліан. Риторичні настанови. Книга II. Глава XVIII (фрагмент) ¹³⁴¹ Чи риторику почитати за мистецтво

Спростувавши противні думки, стверджує, що риторика є мистецтво.

Отже перейдемо до наступного питання: мистецтво чи Риторика? (2) З усіх тих, котрі писали правила Красномовства, ніхто в цьому нітрохи не сумнівався; самі назви книжок їх свідчать, що вони пропонували *про риторським мистецтві*. І Цицерон (1. de Invent.) Риторику називає штучним красномовства. Це думка не Промовці тільки в особливості собі привласнювали, думаючи надати через те деяку ціну своїм повчанням: але узгоджуються з ними і багато Філософи, Стоики і Перипатетики. (3) Зізнаюся, я довго вагався, приступати мені до судження про се питанні. Бо чи можна знайти людину, не кажу, стільки малосведущему, але стільки неосвіченого, який би уявляв, що будувати будинки, складати тканини, і робити з землі судини без науки неможливо: а про красномовство, яке є саме чудове і прекрасну справу, як ми показали вище, подумав би, що воно досягло до найвищого ступеня досконалості без всякої науки. (4) Я швидше повірю, що противники сему не прямим так думали, а хотіли тільки показати гостроту розуму викладом настільки важкої справи: як Полікрат хвалив Бузіріда і Клитемнестру; і як він же, і з таким же наміром, за переказом Древніх, написав промову проти Сократа.

Деякі вважають, що Риторика є дар природи, проте не заперечують, щоб їй не допомагало і вправа. І у Цицерона, в книгах про оратора, Антоній називає її деяким спостереженням, а не наукою. (6) Цицерон не видавав то за саму істину; він хотів тільки витримати особа Антонія, який умів приховувати мистецтво в своїх творах.

Лісій був, здається, цього ж думки; він ґрунтувався на тому, що люди не вчені, прості і найнижчого стану, захищаючи свої вигоди, показують в промовах своїх щось схоже на приступ, на розповідь, на доказ, на спростування, і все те закінчують проханням, що служить замість ув'язнення. (7) Таку думку намагаються інші підкріпити і наступними порожніми тонкощами: «що від науки відбувається, того не було раніше науки: а люди завжди говорили і за себе самих і проти інших; бо перші вчителі цього мистецтва пізно з'явилися, тобто близько часів Тісія і Коракса: отже Красномовство існувало перш науки, і тому Риторика не їсти наука». (8) Ми не будемо вишукувати, коли саме почали люди вчитися Риторичі: хоча і знаходимо у Гомера, і Фенікса, наставника в слові і в ділі, і багатьох Ораторів, і всі роди мови в привітанні трьох вождів, відправлених в посольство, і змагання юнаків про нагороду за красномовство: і навіть між прикрасами на щиті ахіллесова зображені тяжущися і їх стряпчі.

(9) Досить буде, якщо у відповідь на це скажу, що все, удосконалюється наукою, має початок від самої природи: а інакше, з числа наук належало б виключити лікарську, яка народилася від спостереження, виробленого над речами корисними і шкідливими здоров'ю, і, як деякі вважають, вся складається з дослідів. Бо і рани перев'язували перш, ніж з'явилася ця наука: і від лихоманки спокоєм і стриманістю позбувалися, не тому одначе, щоб тут брав участь розум, але що сама хвороба до того примушувала.

(10) І зодчество не було б мистецтво; бо перші люди і без нього курені свої ставили. І музика не мистецтво; тому що всі народи мали свої пісні і танці. Таким чином, якщо можна красномовством назвати будь-яку мову, то поступаюся, що вона була перш науки.

(11) А якщо не всяк той, хто говорить, є Оратор, і говорили люди тоді не як Оратори; то і слід, що мистецтво справило Оратора, і що воно існувало раніше його.

5. Гомер. Одиссея (фрагмент)

Одіссей Лаертід, на шляху Агамемнона зустрівши,
Взяв від владики батьківський навіки не гине скіпетр;
З оним скіптра пішов до кораблям аргивян меднобронних.
Там, володаря або знаменитого чоловіка зустрічаючи,
До кожного він підходив і утримував кроткою промовою:
«Чоловік знаменитий, тобі чи, як боязкому, страху вдаватися?
Сядь, заспокойся і сам, заспокой і інших між народу;
Ясно ще ти не знаєш намірів думи царевой;
Нині відчував він і негайно покарає ахеян,
У сонмі не всі ми чули, що говорив Агамемнон;
Якщо він гнівний, жорстоко, бути може, надійде з народом.
Тяжкий гнів царя, вихованця Кроніона - Зевса;
Честь скіптроносца від Зевса, і любить його промислитель».
Якщо ж когось галасливого він знаходив між народу,
Скіптра його вражав і приборкував грозною промовою:
«Смолкні, нещасний, сяду і інші поради послухай,
Більш поважних, ніж ти! Невоінственный чоловік і безсилий,

Значущих ти ніколи не бував ні в боях, ні в радах.
Усім не панувати, всім тут не царювати нам, аргівяни,
Немає в багатовладдя блага; нехай буде єдиний володар, -
Цар нам так буде єдиний, якому Зевс прозорливий скіптра дарував і закони;
хай живе він над іншими ... »

6. Софізм «Крокодил» (крокодили, дилема крокодила)

Крокодил вихопив у єгиптянки, що стояла на березі річки, її дитину. На її благання повернути дитину крокодил, проронив, як завжди, крокодилячу сльозу, відповів:

- Твоє нещастя зворушило мене, і я дам тобі шанс отримати назад дитину. Вгадай, віддам я його тобі чи ні. Якщо відповіси правильно, я поверну дитину. Якщо не вгадаєш, я його не віддам.

Подумавши, мати відповіла:

- Ти не віддаси мені дитину.

- Ти його не отримаєш, - сказав крокодил.-Ти сказала або правду, або неправду. Якщо те, що я не віддам дитину, - правда, я не віддам його, так як інакше сказане не буде правдою. Якщо сказане - неправда, значить, ти не вгадала, і я не віддам дитину за домовленістю.

Однак матері це міркування не здалося переконливим:

- Але ж якщо я сказала правду, то ти віддаси мені дитину, як ми і домовилися. Якщо ж я не вгадала, що ти не віддаси дитини, то ти повинен мені його віддати, інакше сказане мною НЕ буде неправдою.

Запитання і завдання до кейсів

1. Прочитайте фрагмент з промови «Похвала Олені». Яку роль, з точки зору Горгія, грало слово в процесі переконання?

2. Прочитайте фрагмент з першої промови Демосфена проти македонського царя Філіпа і постарайтеся відповісти на запитання, чому, згідно з переказами, Філіп, якому ми розповіли цю промову, вигукнув: «Клянуся Зевсом, якби я чув цю промову, я б сам голосував за війну проти себе!»

3. Прочитайте фрагмент з першої промови Цицерона проти Каталіни і поясніть, чому вона є одним з неперевершених зразків ораторської майстерності.

4. Прочитайте фрагмент з «Риторичні настанови» Квінтіліана і поясніть, у чому бачив цей видатний дослідник призначення риторики.

5. Прочитайте наведений нами фрагмент з «Одіссеї» Гомера. Які засоби маніпуляції використовує Одиссей по відношенню до своїх слухачів?

6. Познайомившись з софізмом «Крокодил», постарайтеся відповісти на питання, чи можна здійснити обіцянку крокодила.

Творчі завдання

1. Вивчіть напам'ять, які сподобалися вам, уривки з промов ораторів античності. Постарайтеся увійти в роль цього оратора, враховуючи місце і час його публічного виступу.

2. Проведіть рольову гру на основі відомих вам античних міфів або прочитаних вами в процесі навчання у вузі творів Гомера. Розподіліть між собою ролі персонажів «Іліади» і розділіться на дві партії - прихильників і противників

Троянської війни. В ході ораторського змагання постарайтеся відповісти на питання, чи можна було уникнути військового зіткнення Афіні і Трої.

Тема №3. Красномовство у духовній культурі українського народу. Риторика сьогодення.

Мета: ознайомити студентів з історією розвитку вітчизняної риторики; охарактеризувати творчі напрацювання ораторів Київської Русі (Іларіон, Кирило Туровський); з'ясувати риторичний набуток Києво-Могилянської академії; розкрити роль і місце Феофана Прокоповича в розвитку української риторичної науки; ознайомити студентів із вітчизняним золотословом.

Ключові слова: Київська Русь, українське красномовство; Києво-Могилянська академія, Феофан Прокопович, трактат «Риторика», неориторика.

План

1. Джерела формування риторики в Київській Русі.
2. Митрополит Іларіон, Кирило Туровський – перші оратори Київської Русі.
3. Мовна спадщина Іоанна Великого та Григорія Сковороди.
4. Риторика в Києво-Могилянській академії.
5. Внесок Феофана Прокоповича в становлення і розвиток сучасного українського красномовства. Праця Ф. Прокоповича „Про риторичне мистецтво” як основний фундаментальний твір про призначення риторики, її особливості, види і жанри та мистецтво мовлення.
6. Розвиток академічного красномовства в XVIII - XIX ст.
7. Золотослів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського.
8. Риторична криза українського красномовства в радянські часи. Відродження риторики в сучасній Українській державі.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
4. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
5. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.
6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання для обговорення

1. Як формувалася риторика в Київській Русі?
2. Назвіть найвідоміших ораторів Київської Русі.
3. Хто був активним захисником церковнослов'янської мови?
4. Розкрийте вчення Г.Сковороди.
5. Який внесок Феофан Прокопович вніс у розвиток сучасного українського красномовства?
6. Назвіть видатних представників українського академічного ораторського мистецтва.

Теми доповідей

1. Найдавніші українські підручники з риторики.
2. Риторика в Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах України XVII-XVIII ст.
3. Феофан Прокопович в історії української риторики.
4. Народна мудрість про проблеми риторики.
5. Роль і значення красномовства в житті людини.
6. Видатні українські проповідники XVII ст. (Лазар Баранович, Йоанникій Галятовський, Антоній Радивилівський). (На вибір)
7. Красномовство в житті українського козацтва.
8. Найкращі українські промовці: Маркіян Шашкевич, Іван Франко, Михайло Грушевський, Іван Огієнко, Андрей Шептицький (на вибір).
9. Популярні промовці сучасного українського парламенту (на вибір).

Практичні завдання

Завдання 1. Прочитайте уривок із твору Володимира Мономаха «Повчання дітям». Охарактеризуйте її. Чому цю працю можна назвати одним із кращих зразків ораторського мистецтва в Україні?

«Що таке людина. Як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може досягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки Волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять. І перш за все до нашого дому; але не поселяються в одній країні, а сильні й слабкі розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знов скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні: коли їм звелено, то заспівають і звеселяють людей, а коли ні - то, маючи і мову свою, оніміють.

Прочитавши отсі слова. Діти мої, похваліть Творця Всього земного й небесного, а все, що далі, то мого слабого розуму повчання.

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі.

Якщо ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте. А поклявшись, не переступайте клятви, бо загубите душу свою.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на тиюна або на отрока, щоб не посміялися люди ні над домом вашим, ні над вашим обідом.

Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не вертали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте. Покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні».

Завдання 2. Прочитайте текст і з'ясуйте, про якого видатного філософа, письменника, церковного і громадського діяча часів Київської Русі йдеться.

.. Про життя його відомо нам украй мало. Ми не знаємо навіть про те, де й коли він народився, коли помер, де його могила. Отак і супроводжують це сповнене високої духовності життя численні загадки.

Знаємо ж достеменно, що спершу був він пресвітером церкви в селі Берестове біля Києва, що весь свій час віддавав святим книгам і мав тоді на одному з Дніпрових схилів печеру, куди часто приходив молитися й писати в тиші свої твори. Їх написав чимало, й вони мали великий успіх у сучасників, але до наших днів дійшов тільки один із них, що називається “Слово про закон і благодать” – пристрасний монолог про самоствердження Русі, великої нації й могутньої, авторитетної в тодішньому світі держави. Він трактує прийняття християнства не просто як новий важливий історичний період у житті Русі, а як прилучення її до важливих духовних і моральних істин, до Благодаті.

Його “Слово...” засвідчило, що в його особі Русь мала видатного філософа й письменника. І він належить не тільки тому часові, в який жив, а й нам, його нащадкам (М. Слабошпицький).

Завдання 3. Прочитайте фрагмент із найвідомішої проповіді першого Київського митрополита Іларіона, виголошеної за присутності Ярослава Мудрого. З'ясуйте, що складає особливості риторичної спадщини Іларіона як видатної фігури слов'янської культури.

.. Слово про закон і благодать

...Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожний свого вчителя, того, що навчив їх православній вірі. Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній, бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати й чути на всі чотири кінці землі. ..

Завдання 4. Схарактеризуйте програму мовленнєвої поведінки і виховання в контексті наведених риторичних рекомендацій Василя Великого.

Хай не буде в тебе софістичних прикрас у слові, промов гордовитих і рішучих, але в усьому відсікай величність. Будь добрим з другом, ласкавим зі слугою, незлопам'ятним до зухвалих, людинолюбним до смиренних, утішай злощасних, відвідуй хворих, зовсім ні до кого не стався презирливо, вітай з приємністю, відповідай зі світлим обличчям, до всіх будь прихильним, доступним. Не хвалися сам, змушуй інших говорити про тебе, приховуй, скільки можеш, свої переваги, а в гріхах сам себе звинувачуй, та не чекай звинувачень від інших. Не будь тяжким у виговорюваннях, звинувачуй не скоро і не з пристрасним рухом, бо це – ознака зарозумілості, не засуджуй за малозначуще ніби сам – сурій праведник.

Завдання 5. Ознайомтеся з “Повчанням Володимира Мономаха”, адресованим нащадкам. Лаконічно сформулюйте чесноти, до яких закликає автор, і схарактеризуйте традиції давньоруського красномовства.

.. Повчання Володимира Мономаха

Перш за все не забувайте убогих, а якщо можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі. Коли ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте, а поклявшись, не порушуйте клятви, бо загубите душу свою.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батьків, а молодих, яко братів...

При старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а

щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

У домі своєму не ледарюйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на тіуна або на отрока, щоб не посміялися люди ні над домом вашим, ні над вашим обідом. На війну вирушивши, не лінуйтесь, не сподівайтесь на воєвод; ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну. Сторожу самі наряджайте і вночі, з усіх боків поставивши охорону, лягайте відпочивати коло своїх воїнів, а вставайте рано. Зброю не скидайте з себе поспіхом, не оглянувшись добре. Адже буває, що через лінь людина зненацька гине.

Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий, чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не промініть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте...

А тепер повідаю вам, діти, як трудився я в походах і на ловах із тринадцяти років. Спершу я на Волгу пішов, лісами, крізь землю в'ятичів послав мене батько туди, до Ростова-Суздальського. І знову, вдруге, ходив я до Смоленська, а від Смоленська ходив до Володимира на Волині. Тією ж зимою послали мене брати в Берестя на пожарище, що поляки попалили, і там я правив містом утихомиреним... Потім послав мене Святослав у Польщу, ходив я до чеського лісу, і ходив у тих землях чотири місяці. Коли Святослав помер, знов я ходив у Смоленськ, а із Смоленська повернувшись, пройшов крізь половецькі війська з боєм до Переяслава і застав там батька, який повернувся з походу. А потім того ж літа ходили ми з батьком до Чернігова битися з Борисом і Олегом і перемогли їх. Знов ганялися за половцями, і гнали їх за Хорол, і обоз їхній великий взяли. А на весну посадив мене батько в Переяславі вище всіх братів. І билися ми з половцями, і ходили до Дніпра за річку Супій. І на шляху зустріли нас раптово половецькі князі, з вісьмома тисячами воїнів, і ми хотіли з ними битися, та наша зброя була відправлена вперед на возах, і ми вступили в місто Прилуки. А наступного дня пішли ми до Білої Вежі: перебили дев'ятсот половців і двох князів їхніх узяли, Осеня і Сакзя, і тільки два воїни їхні втекли. І знову, після смерті батька, на Стугні билися ми з половцями до вечора, билися біля Халепа, села над Дніпром, а потім мир уклали з їхніми князями...

Не осудіть мене, діти або хто інший, хто прочитає моє слово: не хвалю я ні себе, ні своєї сміливості, а хвалю я силу Творця і прославляю милість його за те, що він мене, грішного і слабого, стільки років охороняв од смертельної небезпеки і не ліним мене створив, а на всякі людські діла достойним. Прочитавши цю грамотицю, постарайтеся робити добрі діла на землі, смерті, діти, не бійтеся ні на війні, ні од звіра, труд виконуйте мужський, як вам те подобає. ...

Завдання 6. Пригадайте “золоте слово Святослава”, донесене до наших днів перлиною слов’янської літератури “Словом о полку Ігоревім”. Обґрунтуйте, чому “золоте слово Святослава” є визнаним взірцем високої риторичної культури того часу.

Завдання 7. Прокоментуйте фрагмент зі “Слова в новий тиждень після Пасхи” Кирила Туровського – блискучого представника урочистого, величально-похвального красномовства Київської Русі. З’ясуйте функції ужитих автором метафор.

Нині ратаї слова, приводячи словесних ягнят до духовного ярма і занурюючи... рало у мисленневих борознах, проводячи борозну покаяння й засипаючи сім’я духовне, надіями майбутніх благ веселяться.

Завдання 8. Опрацюйте фрагмент наукової статті “Ораторське мистецтво на Україні в XVI-XVII ст.”, сформулюйте завдання та з’ясуйте особливості староукраїнського ораторського мистецтва.

.. Староукраїнське ораторське мистецтво представлене в основному творами церковно-релігійного змісту. Світська ораторська проза – сеймові та судові промови, політичні виступи на народних зібраннях тощо – не збереглися. Провідним жанром ораторської прози на Україні в XVI-XVII ст. був проповідницький.

Проповідь відіграла роль наймасовішого пропагандистського засобу. Вона була живим словом, зверненням до широких мас з церковної кафедри.

Українське ораторське мистецтво виникло на традиціях давньоруських. З періоду Київської Русі були успадковані збірники перекладних і оригінальних ораторських творів, які мали настановчі цілі. Вони передбачали насамперед популяризувати й поширювати християнську ідеологію і морально виховувати давніх русичів, уславлювати персонажів християнської міфології і видатних церковних діячів. Тому твори ораторського мистецтва доби середньовіччя називають ще учительною літературою.

Ораторська, або учительна, література включала в себе проповіді (які ще називали словами, казаннями, повчаннями) і послання. А той, хто складав і проголошував орації, звався проповідником, або казнодією. Проповіді призначалися для проголошення їх широкому колу людей, послання ж були зверненнями до однієї конкретної людини чи певної групи людей і призначалися для читання. Однак на практиці часто траплялося так, що послання використовувалося повністю чи в уривках для проголошування їх на широку публіку, а проповіді переписувалися для індивідуального читання. Таким чином, чіткої межі між проповідями й посланням не було.

Яскравим прикладом такого явища може бути творчість Івана Вишенського. Його твори являють собою послання. Однак письменник розраховував і на те, що вони можуть проголошуватися. Переправивши з Афона на батьківщину свою “Книжку“, він у передмові до неї радив, щоб при

індивідуальному читанні “не минати скорогонцем, як пусте вітряне коло, очима пробігаючи наперед написаного з місця на місце, але зупинятися... де мовиться про неправду і істину”.

При читанні вголос для слухачів передусім потрібно подбати про те, щоб читач був вправним у читанні – “звиклий і швидкий на око, щоб не повторював і не заїкався на одному місці двічі чи тричі, хай ... там, де кома, трохи зупиняється, а на крапках, минувши дві- три чи скільки може вмістити крапок особливо там, де закінчується вислів думки, хай дасть духові одпочити, відпочиває й робить зупинку – а це для того, щоб і простим, безкнижним слухачам було зрозуміло й дохідливо подано смисл прочитаного”² (І.Чепіга).

Завдання 9. Прочитайте текст і з’ясуйте, хто був фундатором Києво-Могилянської академії.

.. Серед пам’яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Києво-Могилянської академії – взірць українського бароко XVIII століття з його точними пропорціями, стриманими формами, приємним пластичним вирішенням фасадів, оригінальним заломом даху. На фасаді, що дивиться на площу, дві меморіальні дошки, які сповіщають, що тут свого часу навчалися такі видатні уми, як Михайло Ломоносов і Григорій Сковорода.

Академія, заснована на початку XVII століття, була світильником, звідки струменіло світло по всіх обширах слов’янських.

З 1615 по 1632 рік це була Братська школа. 1632 року з його ініціативи об’єдналися Лаврська школа на Печерську і Братська на Подолі. Новий навчальний заклад, названий іменем свого фундатора Петра Могили Києво-Могилянською колегією, здобув статус вищої школи. Це був водночас університет (оскільки викладалися ті ж дисципліни й за тією ж системою, що і в західноєвропейських університетах), і Академія наук (майже всі професори водночас були і вченими), і Академія мистецтв (викладалися поетика, ораторське мистецтво, музика, театр, образотворче мистецтво). Усе робилося для того, щоб з обдарованого підлітка зробити освічену й інтелігентну людину.

Навчалися в колегії 12 років.

Об’єднуючи Лаврську і Братську школи, він запровадив одну з найдемократичніших для XVII століття систему екзаменування учнів при переході з нижчого класу у вищий або при закінченні повного курсу навчання (Д.Степовик).

Завдання 10. Ознайомтеся з інформацією про Києво-Могилянську академію і схарактеризуйте її роль як осередка просвітницької та риторичної культури у Східній Європі XVII-XVIII ст.

.. Києво-Могилянська академія довгий час була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи. Академія відіграла визначну роль у розвитку науки, культурного й літературного процесу в Україні в XVII-XVIII ст. Тут сформувався один із центрів філософської думки (Й.Кононович-Горбацький, І.Гізель, Й.Кроковський, М.Козачинський, Г.Кониський, Г.Сковорода та ін.), склалася літературна й поетична школа (К.Сакович, Л.Баранович, Д.Туптало,

Ф.Прокопович, М.Довгалевський та ін.), розроблялася теорія українського поетичного мистецтва (Ф.Прокопович, М.Довгалевський, Г.Кониський та ін.).

Гуманістичною спрямованістю відзначалися курси риторики. Найдавніший курс риторики “Оратор Могилянський” підготував у 1635 р. Й.Кононович-Горбацький, найдавнішу поетику створив А.Стерновецький (“Книга про поетичне мистецтво”, 1637).

Автором “Риторики” (в десяти книгах) був Ф.Прокопович (1681- 1736). Його називали “сучасним Горацієм” за красу латинської мови, якою він писав більшість своїх філософських праць і поезій.

В усіх вищих навчальних закладах Європи курси поетики, риторики, філософії майже до 40-х років ХІХ ст. викладалися латинською мовою. Таке правило існувало і в Києво-Могилянській академії.

Спираючись на Лукіана, Цицерона, Квінтіліана, Ф.Прокопович доводив, що красномовство – важливий чинник розвитку історії, національної самосвідомості й культури.

Найголовніше призначення красномовства, за Ф.Прокоповичем, – утвердження блага вітчизни. Звертаючись до українських юнаків, він закликає їх наполегливо опанувати красномовство як мистецтво почесне й корисне.

Викладачі академії плідно працювали в галузі лінгвістики. Розвиток вітчизняної і європейської теоретико-практичної лінгвістики до початку ХІХ ст. характеризує тісний зв’язок з потребами шкільної освіти.

Є.Славинецький уклав найбільший староукраїнський словник “Лексикон латинський”, дав перекладачам і студентам не тільки словник двох мов – латинської й церковнослов’янської, а також наочно продемонстрував лексичні можливості слов’янської системи.

Я.Блоницький створив короткий курс грецької граматики. О.Павловський відомий як основоположник новоукраїнської граматичної традиції.

Перший вітчизняний курс гомілетики (теорії проповіді) створив І.Галятовський (?-1688). Він був одним з найосвіченіших в Україні, закінчив Київську колегію, згодом викладав риторіку в академії, у 1659-1664 роках був її ректором. Визнанням сучасників користувалася більшість його творів, особливо збірка проповідей “Ключь разумьнія...” (де він виклав теоретичні засади барокової проповіді) і “фундаменти” (спрямовані проти католицизму та унії). У своїх працях І.Галятовський використовує джерела від античності до нової доби, коментує твори Овідія, Вергілія, Цицерона, Сенеки, Йосифа Флавія, Климента Александрійського (ІІ ст. н.е), християнських письменників ІІ-Х ст., західноєвропейських авторів ХІІ-ХVІІ ст., німецьких істориків Альберта Кранція і Яна Слейдена, польських істориків Яна Длугоша і Мацея Стрийковського та ін.; посилається на вітчизняні джерела – “Палінодію” З.Копистенського, “Четьї Мінеї”, “Житіє князя Володимира”, фольклорні пам’ятки тощо.

Плідними були наукові зв’язки Києво-Могилянської академії з освітніми закладами Кракова, Магдебурга, Константинополя та ін.

З кінця XVIII ст. академія поступово втрачає роль культурноосвітнього центру (закрита 1817 р.), її функції перейняли Київська духовна академія (1819) і Київський університет (1834).

Завдання 11. Прочитайте текст і з'ясуйте, про який освітній і культурний центр у Східній Європі йдеться.

.. У культурному надбанні українців вона була, є і залишиться явищем, яке яскраво підтверджує розум і талант народу, його самосвідомість і прагнення до самореалізації, самовиявлення.

Майже 200 років вона виконувала роль освітнього і культурного центру не лише в Україні, а й у Східній Європі. Та її роль у культурному житті України не можна обмежити лише цим. Вона мала ще одну історичну цінність – заклала підвалини для інтелектуального і культурного життя другої половини XVIII-XIX ст., її здобутками жилися Харківський та Київський університети, Київська духовна академія, численні школи та колегіуми, Слов'яно-греко-латинська академія в Москві, Академічний університет в Петербурзі, школи в Росії, Білорусії, Сербії.

Її випускники займали високі пости у Війську Запорозькому, творили Гетьмансько-козацьку державу, були носіями національно-визвольних ідей. Існуючи в умовах наступу на Україну російського великодержавного шовінізму, вона продовжувала поповнювати українську поезію, літературу, музику, науку новими здобутками, що живили національну самосвідомість і заперечували будь-які спроби довести другосортність нації.

Вона з'явилася не за наказом згори, а була створена волею самого народу. Вона увібрала в себе дух народу, а потім і сама живила його. На неї мав величезний вплив загальноєвропейський історичний процес, який обумовив прийняття Україною ідей гуманізму та реформації (М.Братасюк).

Завдання 12. Відомо, що 127 підручників риторики (зі 183, описи яких дійшли до нашого часу) були написані в Києво-Могилянській академії. Назвіть авторів найвідоміших у той час підручників з риторики, зокрема автора першого українського друкованого підручника риторики. ..

Завдання 13. Прочитайте фрагменти з першого надрукованого в Україні керівництва з риторики “Наука або Спосіб зложеня казаня”, виданого 1659 р. ректором Києво-Могилянської академії Йоаникієм Галятовським. З'ясуйте, про які обов'язкові вимоги до будь-якого ораторського жанру йдеться, та сформулюйте їх засобами сучасної мови.

.. Старайся, жебы все люде зрозумѣли тое, що ты мовишь на казаню”, нужно “ясне, выразне и просто до зрозумѣня людзкого казанье повѣдати”. “Если будеш слово божое проповѣдати, а нѣкто его не зрозумѣет, себе самого будеш проповѣдати и выславляти, не слово божіе.

Завдання 14. Ознайомтеся з інформацією про українського освітнього, громадського і церковного діяча Інокентія Гізеля (бл. 1600 – 1683, Київ). З’ясуйте, наводячи аналогії, чому його називали “українським Арістотелем”.

Інокентій Гізель 1642 року закінчив Києво-Могилянську академію, з 1645 по 1650 рр. обіймав посаду ректора. Читав курси філософії та психології. 1656 року він став архімандритом Києво-Печерської лаври. Був учасником переговорів 1654 року про возз’єднання України з Росією.

Гізель був одним із найосвіченіших діячів в Україні XVII століття. Лазар Баранович називав його “Арістотелем”. До нас дійшли дві філософські праці вченого: “Твір про всю філософію” та “Мир із Богом людини”.

Завдання 15. Опрацюйте фрагменти наукових статей і проаналізуйте філософські погляди великого українського любомудра, в яких відбилася українська світоглядна ментальність.

.. Українській культурі, насамперед філософії, XVIII століття дає такого велетня, як Григорій Сковорода (1722-1794), від якого починається доба класичної української філософії (XVIII-XIX ст.).

Філософія, за Сковородою, є саме життя. Вважаючи предметом філософії людину, Сковорода розглядає головним у ній не її “теоретичні” здібності, а емоційно-вольове єство її духу – серце. “Філософія, або любов до мудрості, скеровує все коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія”.

Згідно зі Сковородою, реальний світ є результатом гармонійної взаємодії трьох світів: загального світу, в якому “живе усе породжене” великого світу; другий світ “є мікрокосмос, себто світик, світочок, або людина”; “третій світ є “символічний, або Біблія”. Між “великим світом”, макрокосмосом (природою) і мікрокосмосом (людиною) існує відповідність, гармонія. Але гармонійність ця встановлюється не сама собою, а залежить від уміння людини “розшифрувати” символи Біблії – третього світу, який опосередковує взаємини людини і природи.

Український історик філософії Д.Чижевський, аналізуючи погляди Сковороди, писав: “кожен символ не має у нього твердого, певно-усталеного, різко обмеженого значення, а має певну множинність значень, межі значності яких почасти суміжні, почасти перехрещуються, почасти цілком різні”. Тому людське життя і є філософія, тобто прочитування і розшифрування символів Біблії, причому можливі різні (а не одне єдине) правильні прочитання. Це надає людському життю творчого характеру, розмаїття досягнення гармонії щасливого життя. При цьому зміст життя дає праця (вона і є реальним процесом “прочитування”, розшифрування символів “третього світу”).

Перед нами філософська позиція, у якій вирізняються риси світоглядної української ментальності; кордоцентризм (серце як єство людського духу),

екзистенціально-індивідуальна множинність світу (три світи), антеїстична тенденція (“сродна” праця) (І.Бичко).

.. Вісімнадцяте століття в історії української культури було позначене відомим злетом, зокрема появою філософської теорії Г.Сковороди – видатного українського просвітителя-гуманіста, філософа, письменника. Особливості стилю мислення Григорія Сковороди, вихідні принципи його філософської позиції, принцип самопізнання, філософія серця і розуміння щастя склали самобутній імідж українського інтелігента-творця чи не найзначнішого в історії філософської думки України вчення.

Ідейно-теоретична спадщина Г.Сковороди тісно пов’язана з найрізноматнішими традиціями Давнього Світу, репрезентованого, зокрема, великими філософами: Сократом, Платоном, Арістотелем – і зосереджена на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці. Гуманістичні ідеї “українського Сократа”, відтворені в афоризмах, притчах та максимах, вражають своєю глибинністю, “діалектикою антитез і зіставлень”, істинністю та влучністю і плекають живу думку й душу. Роздуми філософа над такими категоріями людського буття, як щастя, премудрість, любов, чесність, виявляють цінність цих категорій і сьогодні. Надзвичайно цікавими у світоглядному і мовленнєвому аспектах є найбільш значні філософські твори письменника, а саме: “Симфонія, нареченная Книга Асхань о познанні самого себе”, “Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни”, “Начальная дверь ко христіанському добронравію”.

Відомо, що Г.Сковорода писав багатьма мовами, проте національні особливості виявлялися в його думках самі собою. Невід’ємною складовою частиною філософських трактатів та діалогів видатного письменника-любомудра є світоглядна лексика, яка, ставши своєрідним явищем в історії української літературної мови, мала величезний вплив на формування наукового стилю української літературної мови XVIII ст.

Основною терміноодиницею в етичних роздумах письменника була лексема щастіє (щастье, счастье), яка для означення найвищої міри трансформувалася в іменник благощастье. Знайомство з духовними настановами Григорія Сковороди до самопізнання, самозаглиблення, шляхетного індивідуалізму, пошуку істинних категорій людського буття – щастя, премудрості, любові, чинності – пробуджує в душах читачів ті гуманні почуття й національну духовність, які складають справжні вартості українського інтелігента.

Сьогодні не випадковою є потреба саме в Сковороді та його духовному космосі – загальному символічному світі вищої мудрості. Сплеск зацікавленості цим філософом як у національній, так і у світовій культурі посилюється. Надбання мислителя мають високий гуманістичний потенціал у світоглядному, мовленнєвому й естетичному вихованні молоді.

Саме на перетині діалогічних струменів, що пов’язують філософа із сучасниками, попередниками й наступниками, і виявляється справжній сенс вчення Г.Сковороди: чим оригінальнішим і глибшим є філософське прозріння мислителя, тим ширший, багатший, розмаїтіший є той загальнолюдський контакт, через який з’ясовується істинна сутність його вчення. На думку

українського любомудра, людина у процесі життя розкриває саму себе, повертається до глибинних основ свого існування і йде шляхом переображення в мисленнево-мовленнєвому просторі.

Таким чином, саме національна культура, поєднуючи історичну пам'ять минулого і його віддзеркалення в сьогоденні, допомагає вберегтися від холодних абстракцій бездуховності, посилити той відродницький дух, який був притаманний культурі українського народу впродовж майже всієї історії України, і віднайти у самопізнанні сенс життя (Г.Онуфрієнко).

Завдання 16. Прочитайте “Розмову п’яти подорожніх про істинне щастя в житті”. З’ясуйте позицію автора і підготуйтеся до обговорення за “круглим столом” проблеми “Що є істинне щастя?”

Дійові особи: Афанасій, Яків, Григорій.

Афанасій. Люди в житті своїм працюють, метушаться, щось від когось утаюють, а нащо – багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то з усіх людських діл, скільки їх там тисяч різних не є, буде один кінець – радість серця. Чи не для сього вибираємо ми за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від догідливості інших розпалювалася; вигадуємо всілякі напої, страви, закуски для всолодження смаку; вишукуємо різні музики, створюємо безліч концертів, мінуетів, танців і контратанців для звеселення слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками і приємними для ока квітками й обвішуємося ними, щоб було приємно оку і ніжно тілу; складаємо запашні спирти, порошки, помади, духи і ними задовольняємо свій нюх. Одне слово, всіма способами, які лише вигадати можемо, намагаємося звеселяти дух наш. О, якими великими веселоцями користуються вельможні й багаті персони! В їхніх палацах живе розчинений у радощах і задоволенні дух. О, яка дорога ти, радосте сердечна!

За тебе царі, князі й дуки платять безліч тисяч, а ми, біднота, що не має статків, начебто живимося тими крихтами, що падають з їхніх столів. Погадай же нині, якими гульбищами охоплені всі славні європейські міста?

Яків. Достеменно великими. Однак як чув, що ніде немає більше веселощів та розваг, аніж у Парижі й Венеції.

Афанасій. Певно, багато їх там, та допоки ти до нас їх з Венеції перевезеш, то помремо тут з нудьги.

Григорій. Годі пащекувати, любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі грища та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити дух і тим вигнати нудьгу, що заволоділа вами.

Яків. А що ж зможе?

Григорій. Лише знання того, що складає щастя і як його віднайти.

Афанасій. Се так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше – шлях, що тече, як річка.

Яків. Здавна вже шукаю я щастя, але ніде його знайти не можу.

Григорій. Коли достеменно хочете його віднайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Яків. Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш про те, чого великі мудреці не змогли вирішити і розійшлись у своїх гадках, як подорожні на шляху? Адже те, що найкраще, – те й найвище, а що найвище – всьому голова і кінець. Се найкраще добро звалось у стародавніх філософів завершенням усіх доброт і верховним добром; хто ж тобі дасть відповідь, що таке є край і пристанище всіх наших бажань?

Григорій. Тихіше, друже мій! Дуже далеко ти забрів. Я спитаю простіше: чого ти у своєму житті бажаєш найбільше?

Яків. Ти наче палкою покопирсав мурашник – так несподівано розворушив мої бажання.

Афанасій. Я бажав би знайти високий чин, щоб мої підлегли були міцні, як росіяни, а добродішні, як стародавні римляни; щоб будинок мій був венеціанський, сад флорентійський; бажав би бути розумним, вченим, шляхетним і багатим, як бик на шерстину...

Григорій. Що ти брешеш?

Афанасій. ...дужим, як лев, гарним, як Венера...

Яків. Прийшла й мені на згадку Венера, так звана собачка.

Григорій. Прошу, кажіть.

Яків. ...Хвостатим, як лев, головатим, як ведмідь, вухастим, як осел...

Григорій. Маю сумнів, щоб могли увійти в вуха божі такі безглузді бажання. Ти за своїми вигадками подібний до дерева, яке хоче бути водночас і дубом, і кленом, і липою, і березою, і фігою, й оливою, і явором, і фініком, і трояндою, і рутою... сонцем і місяцем... хвостом і головою... Дитинча, що сидить на материних руках, часто хапається за ніж, за вогонь, але премилосердна наша мати природа краще знає, що нам корисне. Хоч і плачемо, й пориваємося, вона сосками своїми всіх нас уміру харчує й зодягає, і сим добре маля задоволене, а злорадне хвилюється саме й інших турбує. Скільки ж мільйонів сих нещасних дітей день і ніч волають, нічим не задоволені: одне їм дадуть у руки – вони плачуть за чимось іншим. Годі нам бути нещасливими.

Афанасій. Чому ж?

Григорій. Не можемо знайти щастя.

Яків. Бо що?

Григорій. Бо не бажаємо і бажати не можемо.

Афанасій. Чому?

Григорій. Тому що не знаємо, в чому воно полягає. Початок справи – знаття, звідки йде бажання – пошук, потім отримуємо результат, ось і задоволеність, тобто те, що отримуємо і що для людини благо. Затям відтак, що таке премудрість.

Яків. Я часто чую се слово: премудрість.

Григорій. Сенс премудрості в тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя, – ось праве крило, а добродішність прагне до пошуку. Через се вона в греків та римлян мужністю і силою зветься – ось і ліве крило. Без сих крил годі вибратись і полетіти до гаразду. Премудрість – се гостре, далекозоре орлине око, а добродішність – мужні руки і легкі оленячі ноги...

Яків. Отже, що тобі сказати?

Григорій. Зголосіть головне ваше бажання.

Яків. Наше найбільше бажання – бути щасливими.

Григорій. Хіба ж ти бачив звіра або птаха без сих думок? Скажи, лишень, де і в чому те щастя, яке шукаєш? А без сього, рідний, ти сліпець: він шукає батьківський замок, але не знає, де він. Знає, що шукає щастя, але, не тямлячи, де воно, впадає в нещастя. Премилосердна природа всім без винятку відкрила шлях до щастя...

Яків. ...Все народжується на добрий кінець. А добрий кінець – оце і є щастя... (Г.Сковорода).

Завдання 17. Проілюструйте прикладами відомий вислів Ф. Прокоповича, професора риторики Києво-Могилянської академії, видатного українського вченого, оратора, письменника, політичного та громадського діяча, автора славнозвісного “Букваря”, знавця багатьох мов.

Переконлива мова лікує душі: у нещасті – захистом, у щасті – найбільшою прикрасою.

Завдання 18. З’ясуйте силу красномовства та його гуманістичну сутність, прокоментувавши наведені думки Ф. Прокоповича.

Силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, викриваємо засідки, перешкоджаємо розрухам безпутників, відвертаємо шкоди й небезпеки. Потім цим шляхом зав’язуємо і зберігаємо дружбу, ним же потішаємо пригноблених у нещасті, даємо розраду в дуже важких становищах, викорчовуємо ненависть, здобуваємо прихильність, втихомирюємо сварки і незгоди.

...ті, які приступають до вивчення цього мистецтва, найдостойнішого і найкращого, хай найперше навчаться бути чесними і корисними для людського життя. Нехай вони знають, що оратори, як і воїни, одержують від вождя мечі не на те, щоб переслідувати чесноту, а щоб відбивати вади, – щоб відстоювати справедливість, щоб нести допомогу невинності, щоб сміливо захищати Батьківщину й церкву.

Завдання 19. Опрацюйте фрагменти першого розділу першої книги Ф. Прокоповича “Загальні вступні настанови” з курсу “Риторика” і сформулюйте достоїнства красномовства.

.. Про похвали красномовству і, передусім, про його переваги

Кожне мистецтво, що посідає гідне місце в громадянському житті, треба оцінювати, беручи до уваги такі два чинники: по- перше, чи воно почесне, а далі – чи корисне. Якщо немає одного з цих чинників, то [таке мистецтво] можна визнати, якщо [немає] жодного – не можна.

Справді, його достоїнство можна вбачати в тому, що воно приносить людині дивну приємність, тому що трактує про найвеличніші справи, і воно надзвичайно могутнє й має велику силу, адже всі сприймають його оплесками, і його завжди будуть наділяти найвищими почестями.

Бо що можна уявити собі принаднішим, приємнішим, солодшим, ніж те, що саме тільки красномовство, немов би забуваючи про себе, притягає й захоплює людські душі.

Усі інші справи, що навіть найбільше радують почуття людей, дуже скоро приносять перенасиченість і перестають подобатись: чарівні краєвиди, повз які, розглядаючись у задумі, ми проходимо; найвишуканіші страви викликають у нас відразу, коли ми переситилися або страждаємо морською хворобою; звук музичного інструмента, хоч би який був найприємніший, коли триває довго, надокучає нам швидше, ніж перестаємо його слухати. Одна лише промова, прикрашена словами й думками, [завжди] з приємністю сприймається слухачами, і якою б довгою вона не була, здається, не може наситити нас.

Мужа, обдарованого хистом красномовства (якщо лише немає заздрості), усі мимоволі приймають, захоплюються ним, люблять, добровільно зав'язують із ним дружбу, часто до нього звертаються, залюбки біля нього сідають, спостерігають за його обличчям і стежать за його мовою. Коли він починає щось говорити, зникає гамір і шум, мимоволі затихають розмови, усі в напруженні повертають обличчя на його слова. Переважно буває так, що слухачів вражають чари промови, й вони, під впливом палкого захоплення, починають аплодувати, пристрасно вигукують.

Отже, якби промовцеві довелося давати винагороду за ораторське мистецтво, то можна було б належно оцінити його. Адже ж він турбується й проводить найважливіші справи на форумі, в судах, у курії, в сенаті, в царському палаці, у священних храмах і найсвятіших церквах. Він розкриває й переслідує злочин, дискутує про чесноти й достоїнства, відкриває таємниці природи, нарікає на нестійкість долі, розповідає про виникнення й загибель царств і про суєтну непостійність речей, ставить перед очі подвиги героїв і царів, величаво прикрашує мужів, що жили у славі, тлумачить священні справи трисвятого й найбільшого бога, виголошує похвали, подає народові накази й закони. Словом, все, що лише є у природі речей, може бути предметом [промов] оратора... Він охоплює своїм словом усі важливі справи. Що ж можна сказати, щоб гідно оцінити його могутність? Нічого не важила б ані зброя, ані велике військо, якби за допомогою красномовства не вдалося прогнати страх, додати надії та великої відваги, а заохочуванням запалити воїнів. Навпаки, якщо хтось бачить, що на нього наступають, він вибиває їм зброю з рук і відважних робить боягузами, хоробрим – безсилим, божевільним – лагідним та спокійним.

Отже, якою повинна бути та сила, котрій міг би підкоритися дух? Напевне, такою силою є красномовство. Бо яким чином раніше згадані оратори стільки зробили, як не цією неймовірною силою і могутністю? Вона легко проникає в душу й виманює її, звідки хоче, захоплює й жене, куди хоче, робить якою хоче, викручує, обертає, зміцнює, запалює гнівом, хвилює обуренням, дотикає любов'ю, спонукає до сліз, звеселяє, наповнює зворушенням і страхом, але ті самі емоції, коли захоче, залюбки виполює й викорінює. Справді, гравець не володіє так досконало м'ячем, як оратор душею людини.

Ніхто [інший] на великих зборах не має такої влади над безліччю учасників, на яких він може впливати. Оратор водночас ранить і знищує всіх тією самою зброєю й тим самим ударом. І справді дивно: стоїть велика юрба, серед якої товпляться вчені й неписьменні, полководці й найхоробріші герої, проте їх хвилюють слова однієї людини, і вони бліднуть, червоніють, відчують у собі

дивну зміну, і навіть самі царі стають рабами промовця – так ідуть у душі за його промовою і дозволяють вести себе, куди б він не захотів. Що ж є сильніше, ніж це мистецтво?

Завдання 20. Опрацюйте фрагменти з 2-го розділу першої книги Ф. Прокоповича “Загальні вступні настанови” з курсу “Риторика” і з’ясуйте користь красномовства.

.. Про користність красномовства

Багато благ як громадських, так і приватних, а також божественних, і вигод людського життя приносить красномовство. Загальні користі такі: по-перше, завдяки красномовству найперше люди відокремились від тваринного й дикого життя, а об’єднавшись у спільній громаді, заснували міста та встановили тверді закони.

У час миру велика користь красномовства полягає в захисті справедливості, каже Арістотель в першій книзі "Риторики", бо [захист справедливості] – це неабияка справа для справжніх чи малих талантів, і їх [незначні таланти] цілком не можна зворушити голими аргументами, а [треба] відстоювати високохудожньою й багатою промовою.

Отже, силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, викриваємо засідки, запобігаємо заворушенням ледачих, відвертаємо шкоду й небезпеку. Далі в такий спосіб зав’язуємо і зберігаємо дружбу, втішаємо пригноблених у нещасті, даємо розраду в дуже важких обставинах, викорчовуємо ненависть, єднаємо прихильність, втихомирюємо сварки й незлагоду.

Тут доречною є цінна вказівка Корнелія Тацита або, коли бажаєте, Фабія Квінтіліана в діалозі “Про славних ораторів” (розділ 5): “Отже, сила і користь красномовства забезпечують притулок і опіку іншим, коли вони добре живуть. Коли ж вибухне небезпека над твоєю власною головою, тоді, їй-богу, панцир і меч не є певнішою обороною в бою, ніж красномовство для звинуваченого і для того, кому загрожує небезпека; це оборонна, а водночас наступальна зброя, якою можеш однаково і відбивати удари, і наступати; чи то в трибуналі, чи в сенаті, чи перед імператором”.

Залишається ще викласти декількома словами те, що я обіцяв на початку цього розділу, а саме те, яка користь із красномовства може бути для нашої батьківщини, передусім у наш час. Висловити про це свою думку примусило мене помилкове уявлення сучасників, які вбачають призначення красномовства [лише в тому] і витрачають сили для оволодіння ним лише з тією метою, аби уміти люб’язно вітати гостей, на бенкетах складати сердечні побажання друзям або володарям і в святкові дні протягом року щиро їх вітати.

Усе це я не виключаю з практики ораторського мистецтва, але заявляю, що це надто неповажні теми для виступу, і разом з тим кажу, що є багато важливішого, що ми мусимо розглянути. І хоч його можна легко зрозуміти зі сказаного вже, проте дечого нам хочеться торкнутись окремо.

1. Скільки є в нас визначних громадян і правителів, які дають нам матеріал для того, щоб виголошувати їм похвали, коли вони добре й розумно

правлять державою, коли хоробро ведуть справу на війні, щоб їх хоробрість не канула в забуття і щоб спонукувати до подібних вчинків інших!

2. Потім, оскільки наш вік зайнятий війнами більше, ніж якийсь інший, на нашу думку, матиме значення для військової справи те, що і вожді, і чимало воїнів будуть озброєні красномовством і вмітуть відповідною промовою запалити інших до діяльного виконання обов'язку.

3. Коли здається, що воїни, збуджені незаконністю або розбещені неприборканим свавіллям, хочуть підняти бунт і повстання (що в нашому народі з його вільною вдачею часто трапляється), то чи не більше, [скажіть], будь ласка, треба бажати того, щоб ця пожежа погасилася якоюсь безкровною перемогою, ніж кровопролиттям? Тому, коли зброєю не можна так легко перешкодити їх заколотові, то яка ж тут потрібна сила, як не красномовство?

4. При складанні листів хіба вузьке поле розкривається перед нами? Передусім, коли треба нам писати не про родинні, а про вельми важливі державні справи, то немає жодного роду промови, який не доводилося б застосовувати в листах. Треба просити й давати поради, звільняти від заздрості до чужого добра, від наклепу на невинних, звинувачувати нечесних та кривдників, вітати з перемогою, подавати справи громадян до відома союзників, просити допомоги в іноземних володарів та інші подібні справи.

5. А оскільки в нашої держави такий великий авторитет і велика територія, що треба посилати посольства майже до всіх народів, то я питаю: як можна захищати в цій справі нашу гідність, коли б не було красномовних мужів, яким можна безпечно доручити думку володаря, які в союзників знайшли б допомогу батьківщині, а у ворогів – зберегли авторитет республіки [держави] і так повели доручені їм справи, щоб вони не залишилися невиконаними або щоб інші не були змушені полагоджувати за них ці справи силою?

6. Нарешті, невже не здається, що наша батьківщина навіть мовчки благає допомоги красномовства і лише дещо, що досі вона зробила, передано пам'яті нащадків. Але все, віддане забуттю, затьмарило водночас найбільшу славу. Отже, не було письменства і не було таких, що закріпили б це в історичних пам'ятках. Тому з яким великим болем оплакуємо те, що приклади наших пращурів не дійшли до нас. Тому нам треба тепер докладати чимало зусиль, щоб події наших часів не залишилися невисвітленими і невідомими.

7. З іншого боку, церква своїм правом домагається для себе допомоги красномовних мужів, і хоч їй не допомагають люди жодними засобами, вона сильна сама по собі й не може захитатися, проте як часто зазнає втрат, так і часто просить від людей допомоги і, щоб відбити зухвальство єретиків, потребує, передусім, красномовної мудрості.

8. Треба також проповідувати хвалу Богові трисвятому й найбільшому, і хоч не може йому довірятися жодна промова, проте, коли не втокмачувати проповіддю цього частіше у притуплені й зіпсовані гріхом людські душі, вони [ці похвали] здаватимуться малими або просто [лишатимуться] невідомими. Треба також показувати народові чесноти святих людей і, переважно, пресвятої Богоматері, аби їх наслідувати чи захоплюватись ними.

9. Не може бракувати тут місця і для писаного красномовства; переважно треба описувати життя святих людей, а передусім тих, кого породила Русь, щоб, нарешті, знали навіть неписьменні, а також ті, що захоплюються лише власними переказами, тобто наші вороги, що наша батьківщина й наша релігія вельми багаті на чесноти, і щоб, нарешті, відучилися закидати нам, що ми позбавлені релігійних почуттів. Слід піднімати також іншу історію церковних подій: що наша церква зробила протягом минулих років, а що за нашої пам'яті, або яких зазнала переслідувань, – це треба передати нащадкам.

10. Справді, це великий обов'язок, що накладається на єпископів та на інших священників, щоб довірений їм народ навчали таємниць віри, щоб викривали злочинців і навертали їх на шлях розважності.

Як же вони виконають такий важливий обов'язок, коли самі будуть без'язики й позбавлені дару слова? Не можна розказати, на яку небезпеку наражають своє спасіння, якої втрати завдають іншим ті, що, не навчені цього мистецтва, домагаються священницького сану, тобто, це становище вони вважають не чим іншим, як торгівлею, призначеною для тілесної наживи й найганебнішого прибутку. Яка сліпота, о безсмертний Боже! Яка темрява затемнила душі цих людей! Українські юнаки! Батьківщина, а водночас і церква, щоб виправдати ваше довір'я, наполегливість, зусилля і працю для досягнення цих та безлічі інших благ, просить вас: подолайте відразу, переможіть труднощі, не шкодуйте жодної хвилини часу присвятити цій дуже приємній праці. Бо це мистецтво таке почесне, таке корисне, що якби воно ховалося за океаном, на самому краю світу, то його треба було б шукати, – так воно своєю цінністю перевершує всякі труднощі й працю.

Завдання 21. Ознайомтеся з фрагментами третього розділу першої книги Ф.Прокоповича “Загальні вступні настанови” з курсу “Риторика” і з'ясуйте сутність, предмет, мету та функції риторики.

1. Слово риторика походить від грецького *retorike*, що означає “говорити”. Звідси слово ритор означає те саме, що оратор, хоч деякі гадають, що ритор різниться від оратора; ритором називають учителя красномовства, а оратором – самого красномовця.

2. Риторіку різні автори визначають по-різному. Арістотель у I книзі “Античні риторики” (розділ 2) каже, що “риторика – це здатність бачити або видумувати те, що в кожній речі або питанні правдоподібно”. Цього визначення не визнає Квінтіліан (у II книзі “Навчання оратора”, розділ 16), бо воно не охоплює нічого, крім вибору матеріалу. Але коли це визначення розглянути ґрунтовно й слова “видумувати правдоподібно” віднести до того, чого вимагає обов'язок ритора, то воно буде добре, як це влучно розглядає Юній Мельхіор в “Ораторському мистецтві” (розділ 3), бо це не лише предмет, але й слова, і розміщення предметів і слів повинен вибирати оратор, як це вчить Цицерон у творі “Частини промови”, бо це все робить речі правдоподібними. Платон у “Георгієві” так визначає риторіку: “Риторика займається промовою, і її завданням є виголошувати переконливі промови на зборах громадян”. А Цицерон дає коротше визначення: це наука промовляння, але найкращим з усіх є визначення Фабія Квінтіліана: “Риторика – це вміння добре говорити...”

3. Отже, предметом риторики, як слушно вчив Горгій Леонтійський, є всі речі, бо мова може йти про всі речі, і через те також можна щось добре сказати; тож немає нічого такого, до чого не можна було б застосувати риторичне мистецтво. Але ближче до справи! Предметом риторики є не самі речі, бо вони також можуть бути предметом інших мистецтв, але будь-яке питання, що обговорюється.

4. Мету пізнавай з предмета! Очевидно, мета промови та сама, що й мета дослідження, бо до чого прямує дослідження, до того самого, неначе до мети, прямує й промова. Адже дослідження – це неначе якась сліпа, але цікава винахідливість думки, що лише досліджує, шукає, але не може знайти. Отже, промова веде дослідження до досліджуваної речі, тобто одне й інше перебуває в тих самих межах. Тому, коли ми досліджуємо щось добре чи погане, хибне чи істинне, справедливе чи несправедливе, те, що його треба бажати чи уникати, то ми прагнемо встановити одне з двох. Звідси ясно, що мета промови, а також і промовця – це за допомогою мови задовольняти того, хто досліджує, а це є те саме, що інші вважають мистецтвом переконувати мовою. А тому найбільший оратор не завжди досягає цієї мети, то винен не він сам, і не його мистецтво, але чи упередженість і впертість, чи поганий настрій слухачів, чи якась інша причина.

5. Зрозумівши мету, легко зрозуміємо також завдання оратора. Бо завдання митця є зберігати те, що веде до досягнення мети мистецтва. А тому що метою оратора є переконувати мовою, то його завдання буде також так складати промову, щоб вона могла переконувати. Щоб досягти цього, оратор повинен вибрати те, що найбільше сприяє справі: він повинен вибране розташувати у відповідальному порядку, повинен сам те оформити добірними словами, найкращими реченнями і формами речень і слів, повинен це все також запам'ятати і, нарешті, виголосити усно, супроводжуючи мову жестами та рухами. Тому завданням оратора є, продумавши всі ці моменти, вибрати, розкласти, мовно оформляти, охоплювати в пам'яті і виголошувати.

Тема №4. Основні види і жанри красномовства

Мета: оволодіти основними жанрами монологічного красномовства (суспільно-політичний, епідейктичний, академічний, соціально-побутовий, військовий тощо); ознайомити студентів з найкращими надбаннями минулого в царині суспільно-політичного, академічного, похвального, соціально-побутового красномовства, а також із зразками промов, створених студентами; навчити студентів продукувати тексти різних типів промов; підвищувати ораторську культуру студентів; навчити виробляти в собі важне і критичне ставлення до свого мовлення і суспільної мовної практики.

План

1. Поняття про роди сучасного красномовства та їх класифікація.
2. Характеристика академічного красномовства, його види та основне призначення.
3. Політичне красномовство, його особливості і різновиди.

4. Суспільно-побутове красномовство, сфера його призначення.
5. Дипломатичне красномовство як особливо вишуканий, елітарний вид мовлення.
6. Загальні правила і норми дипломатичного красномовства.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
6. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
7. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.
6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання для обговорення

1. Що таке красномовство? У чому його суспільна цінність?
2. Які основні види красномовства ви знаєте? Наведіть приклади для кожного.
3. Чим відрізняється політичне красномовство від судового чи академічного?
4. Які риси притаманні церковному (пастирському) красномовству?
5. Як змінюється публіцистичне красномовство в умовах сучасних медіа?
6. Який жанр красномовства вважаєте найскладнішим для оратора? Чому?
7. У чому специфіка урочистого (епідейктичного) красномовства?
8. Як ви розумієте поняття «жанр» у риториці? Чим воно відрізняється від поняття «вид»?
9. Які жанри найчастіше використовують юристи у своїй професійній діяльності?
10. Чому судове красномовство вимагає поєднання логіки, етики та емоцій?
11. Які жанри красномовства ви спостерігали у сучасному суспільно-політичному житті України?
12. Як впливає мета виступу на вибір жанру промови?
13. Які історичні постаті можна вважати зразками майстрів певних видів красномовства?
14. Які жанри красномовства найближчі до публічних виступів студентів?
15. Як можна розвивати власне красномовство в межах обраного фаху?

Практичні завдання

Завдання 1. Прочитайте наведені тексти публічних промов і визначте вид та жанр ілюстрованого ними публічного мовлення. Сформулюйте цілі та прокоментуйте засоби цих промов.

1. Усім, хто слів наших слухає тут і кому їх чути доведеться, ознаменуємо: Україна, мати наша рідна, кличе в потребі синів своїх усіх станів на рятунок. Нікому вона прислуги не забуде, за кров, за неї пролиту, нагородить, за голову, за неї положену, дітям і онукам віддячить, щирим словом спогадає, від ганьби й непам'яті героїв своїх спасе. Хто часу грізного не проспить, не прозіває, той частку свою з нашої перемоги пожне. Вільним обивателем Речі Посполитої козацької кожний стане, на своєму й для себе працюватиме, нікому не кланяючись, нікому не потураючи. Сан духовний в шані і повазі житиме, стан лицарський слави військової заживатиме, міщанам їх право магдебурзьке гарантуємо, а народові посполитому землі, скільки треба, за чинші господарські й податі на оборону забезпечимо! — Потім Богдан Хмельницький упав на одне коліно, поклав пальці правої руки на Євангеліє і з натхненням почав проказувати за панотцем:

—Я, Богдан Зіновій, двох імен Хмельницький; лицар, писар і сотник, пан на Суботові, а віднині гетьман усього війська Запорозького, присягаю Богові, о трійці єдиному, вірно і невідступне при справі батьківщини нашої України до скончання віку стояти, з ворогами аж до перемоги прапорів наших битись, ні життя, ні майна свого не жаліючи... (П.Панч)

2.

Хай живе козацтво

*«Росли звитяжені хлопці-козаки.
Походами ходила аж до моря.
Під шаблями мужніли юнаки,—
На рідну землю не пускали горя...»*

Біля Котельви, між Полтавою та Охтиркою, знайдено рештки міста Гелону, якому більше 20000 років. Розшифровані клинописні глинобитні таблички, які свідчать про дуже високий рівень розвитку тої цивілізації: точні обсерваторії, календар, набагато досконаліший від нашого Григоріянського, магічна філософія вищої духовності. Обряди і звичаї Праукраїнців будувалися згідно з космічними ритмами Сонця і Місяця. Число "Пі" виражене в 60-й системі з точністю до 10 знаків...

Праукраїнська цивілізація розносила свою високу культуру по всьому світі.

Праукраїнці-розселяни-роксоляни дійшли до Єгипту та Індії, дали початок для розвитку тубільців: бойове мистецтво, могутня духовність, національна культура. Але та держава втратила цілісність і силу, розпалася на безліч малих держав.

Запорозька Січ— міні-макет тої потужної Праукраїнн. Козацький лицарський Кодекс: патріотизм, відданість своїй землі, своєму народові.

Православній вірі. Обов'язковим було володіння українською мовою. У козаки могли прийняти й людину іншої національності, але лише в тому разі, якщо вона прийняла віру і навчилася української.

З давніх-давен наші Прапредки законодавчо установили в своїх молитвах славити героїв роду, свою націю, подвиги своїх предків, — бо ментальність і духовність кодуються на генетичному рівні і передається у спадок молекулою ДНК, яка запрограмована на рідні молитви, що дають нації здоров'я, силу духу, почуття власної гідності. Хіба можна не звертати увагу на ці природні цінності? Знищувати генетичний апарат людини — значить, приректи її на хвороби і смерть. Знищувати національний менталітет — це знищувати природу, що є найбільшим злочином.

...Якщо козака на Січі обирали отаманом-курінним, чи навіть кошовим, він після цього продовжував жити в тому ж курені, спати на тому ж самому місці поруч з тими самими людьми, що і раніше, їсти разом з ними з одного казана. Отаман ніколи не мав окремого "кабінету", так само як і інша січова старшина. До нього міг підійти зі своєю справою будь-який козак, усі питання вирішувались негайно й гласно, на людях.

Світлий бік характеру запорозьких козаків становили їх добродушність, безкорисливість, щедрість, схильність до щирої дружби, яка так високо цінувалась на Запорожжі.

...Козак високо тримав свою людську й національну гідність, ні до кого не підлабузнювався, знав свої права й умів їх відстояти. Навіть пізніше, коли з козацькою державою було покінчено, козацький стан продовжував боронити свої права. Козаки ніколи не були й не могли бути чиймись кріпаками. У деяких селах ще і в 1922-23 рр. нащадкам козаків записували у свідоцтво про народження "козак". Хто ж тепер робить із нас космополітів, людей без роду і племені, без Віри і без нації?

290 років тому, 25 травня 1709 року, за наказом московського царя Петра Кривавого московські війська вперше зруйнували Запорозьку Січ, бо окупанти не могли бути спокійними доти, доки живі були козаки, які були готові в будь-який момент стати на збройний захист своєї землі, свого народу проти будь-якого нападника.

Яким має бути сучасне, відновлене українське козацтво? Щоб відповісти на це питання, потрібно згадати основні принципи устрою козацького Кодексу: патріотизм, духовність, демократизм, чесність, сміливість і військова доблесть.

...Віра минулого створила українську націю. Наше спасіння в тому, щоби набратися побільше духу і прояснити розум. Внутрішнє чисте Сонце-Світло в серці кожного українця. Це почуття Любові і є Богом. Саме це і є усвідомлення Всевишнього Розуму і диво відчуття носія енергії— Ефіру-Етеру-Духу.

...Слово— українському бойовому козацтву. Хай українська козацька потужна пісня-молитва полонить серця, відкриті для високого кохання, для прагнення відродити націю-державу майбутнім поколінням, для здоров'я і щастя! (В. Рисцов).

3. ...Ядерна зброя розділяє людство, загрожує йому. Але є мирне

використання ядерної енергії, яке повинно сприяти об'єднанню людства. Дозвольте мені сказати декілька слів з цієї теми, пов'язаної з основною метою форуму.

Цими днями у виступах учасників багато разів згадувалась катастрофа в Чорнобилі, яка є прикладом трагічної взаємодії недосконалості техніки й людських помилок.

Не можна все ж таки переносити на мирне використання ядерної енергії те вороже, яке люди вправі мати до її воєнного застосування. Людство не може обійтися без ядерної енергетики. І тому ми зобов'язані знайти таке рішення проблеми безпеки, яке повністю виключило б можливість повторення чогонебудь подібного чорнобильській катастрофі як результат помилок, порушення інструкцій, конструктивних дефектів і технічних неполадок.

Таке кардинальне рішення — розміщення ядерних реакторів під землею на глибині, яка виключає виділення радіоактивних продуктів у атмосферу при будь-якій аварії. ...Ідея підземного розташування ядерних ракет не нова, проти неї висуваються міркування економічного характеру. Насправді ж з використанням сучасної землерійної техніки ціна буде, я певен, прийнятною. Жаліти ж гроші на запобігання радіаційних катастроф не можна. Я вважаю, що всесвітня громадськість, що турбується можливими наслідками мирного використання ядерної енергії, повинна зосередити свої зусилля не на спробах зовсім заборонити ядерну енергетику, а на вимогах забезпечити її повну безпеку (*А.Сахаров*).

4. Панове судді!

Перед вами пройшли всі підсудні — люди, позбавлені честі і совісті, які втягнули світ у безодню нещастя і страждань, які заподіяли величезне лихо власному народові.

Політичні авантюристи, які не зупинялися ні перед якими злочинними діяннями для досягнення своєї злочинної мети, підлі демагоги, які приховували свої розбійницькі плани брехливими ідеями, кати, які убили мільйони невинних, — вони об'єдналися у зграю змовників, захопили владу і перетворили апарат німецької держави у знаряддя своїх злочинів.

Нині настав час розплати.

Протягом дев'яти місяців ми спостерігали колишніх правителів фашистської Німеччини. Перед лицем Суду, на лаві підсудних, вони принишкли і присмирніли. Деякі з них навіть засуджували Гітлера. Але вони картають зараз Гітлера не за провокацію війни, не за вбивство народів і пограбування держав. Одного, чого вони не можуть вибачити, — це поразки.

Разом з Гітлером вони були готові знищити мільйони людей, поневолити все передове людство для досягнення злочинної мети світового панування.

Але інакше судила історія: перемога не прийшла слідами злочинців. Перемогли волелюбні народи, перемогла правда, і ми горді тим, що Суд Міжнародного Військового Трибуналу — це Суд волелюбних народів, які перемогли.

Захисники підсудних говорили про гуманність. Ми знаємо, що цивілізація і гуманність, демократія і гуманність, мир і гуманність — нероздільні. Але як

борці за цивілізацію, демократію і мир, ми рішуче відкидаємо нелюдський гуманізм, уважний до катів і байдужий до їх жертв. Захисник Кальтенбруннера навіть говорив тут про людинолюбство. У поєднанні з іменем і справами Кальтенбруннера слова про любов до людини звучать блюзнірськи.

Пан голова! Панове!

Виступаючи на цьому Суді від імені народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, я вважаю повністю доказаними всі обвинувачення, пред'явлені підсудним. І в ім'я істинної любові до людства, якою сповнені народи, які принесли величезні жертви для порятунку миру, свободи і культури, в ім'я пам'яті мільйонів невинних людей, загублених бандою злочинців, які стали перед Судом передового людства, в ім'я щастя і мирної праці майбутніх поколінь— я закликаю Суд винести всім без винятку підсудним вищу міру покарання — смертну кару,

Такий вирок усе передове людство зустрине схвально (*Р.Руденко*)

5. Немає людини праведної на землі, що робила б добро і не грішила, тому не клади свого серця на всякі слова, що говорять, щоб не чути свого раба, коли він лихословить тобі. Знає бо серце твоє, що багато разів також ти лихословив на інших.

6. Виборці, що підтримують комуністів, котрі не можуть чи не хочуть позбутися сталінсько-брежнєвської ідеології.

7. Не прагнучи обілити звинувачену К., звернемо увагу присутніх на обставини, що можуть пом'якшити її вину. Свідки твердять, що вона має лагідну вдачу, спокійна, врівноважена.

8. Оратор має чітко визначити тему свого виступу і невідхилятися від неї. Водночас вузький знавець свого предмета швидко надокучить аудиторії. Отже, треба ґрунтовно знати фахову літературу, але загальна ерудиція, обізнаність в різних галузях науки допоможуть ораторові утримувати інтерес слухачів.

Завдання 2. З'ясувати тип промови (інформаційна, агітаційна, мітингова, урочиста, розважальна):

Привітання ювіляра, виступ на нараді, промова на бенкеті, виступ гумориста, розповідь про новий лікарський засіб, промова на Майдані, доповідь на зборах, розповідь старшокласникам про університет.

Завдання 3. Виписати слова, які вживаються у сфері академічного красномовства. До яких груп лексики належать слова, що залишилися?

Диференціація, метафора, чкурнути, дотримуватися, файний, ідіот, ідіома, хронологія, читалка, фонема, природа, вуйко, вода, пошана, говорити.

Завдання 4. Прочитати Молитву оптійських старців. Назвати основні риси церковного красномовства.

Молитва оптійських старців

Отче, дай мені з душевним спокоєм зустріти все, що принесе мені прийдешній день. Дай мені цілком віддатися волі Твоїй святій, в усякий час цього дня, в усьому настав і підтримай мене.

Які б я не одержав звістки протягом дня, навчи мене сприйняти їх із спокійною душею і твердим впевненням, що на все свята воля Твоя. В усіх словах та справах моїх керуй моїми думками і почуттями. В усіх несподіванках не дай мені забути, що все послано Тобою. Навчи мене прямо й розумно обходитися з кожною людиною, щоб не засоромити та не засмутити когось.

Отче, дай мені сили знести утоми прийдешнього дня та всі події його. Керуй моєю волею і навчи мене молитись, вірити, надіятись, терпіти, прощати й любити. Амінь.

Завдання 5. Прочитати притчу з Біблії. У якій промові її можна доречно використати?

Один чоловік мав двох синів. Прийшовши до першого, він сказав: “Піди, дитино, сьогодні попрацюй у винограднику”. А той відповів: “Добре, батьку”, – і не пішов. Прийшовши до другого чоловік сказав так само. А той відповів: “Я не хочу”. А потім покаявся і пішов. Котрий же з двох учинив волю батькову? (Біблія).

Завдання 6. Прочитати і проаналізувати захисну промову адвоката Ф.Плевако.

Сила Плевако

Старенька вкрала бляшаний чайник, вартістю дешевше п'ятдесяти копійок. Вона... підлягала суду присяжних. За нарядом, аботак, з примхи, захисником старенької виступив Плевако. Прокурор вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але – власність є священною, весь наш громадянський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине.

Встав Плевако:

– Багато лиха, багато випробувань довелося вистраждати країні за її більши як тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Усе витерпіла, усе подолала вона, лише міцніла й зростала від випробувань.

Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною у тридцять копійок. Цього країна вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно.

Виправдали (В. Вересаєв).

Завдання 7. Доведіть, що наведений далі текст належить до сфери академічного красномовства. Окрім цього зверніть увагу на такі моменти: чи трапляється тут термінологія, посилання на дослідження попередників, цитування документів, дати. Які речення — прості чи складні — переважають? Чи є поетичні образи?

Уже в бронзовому віці кількість поховань скорчених трупів поступово зменшується, що може бути непрямим свідченням про зміну у світогляді. Чіткою межею в характері поховання — заміні скорченої пози простим трупопокладенням (у витягнутому стані) — є IX ст. до н. е. Лише у племен милоградської культури, яку пов'язують з північно-східними праслов'янами, або Геродотовими неврами, найдовше зберігалися скорчені поховання, і це цілком

збігається зі свідченням Геродота щодо пережитків ідеї реінкарнації у неврів: "Скіфи та елліни, що живуть серед них, — писав Геродот, — твердять, що кожний невр щороку на кілька днів обертається на вовка, а потім знову приймає людський вигляд" [35, с. 270].

Завдання 8. Порівняйте, як змальовує "своїх" та "чужих" політичний оратор:

I

СПУ ставить завдання:

1. Об'єднати чесних людей для перемоги на виборах.
2. Прийняти пакет законів і з їхньою допомогою змінити курс реформ.
3. Вивести із занепаду виробництво й економіку.
4. Забезпечити справедливу та стійку оплату праці та пенсій, підвищити життєвий рівень людей.

II

Режим бандократії — це влада незаконно розбагатілих негідників, корумпованих державних структур, а також способи використання ними влади, спрямовані на пограбування державної (загальнонародної, а точніше: нашої і наших дітей) власності, започатковане на кримінальній основі. (З агітаційної листівки соцпартії України.)

Завдання 9. Визначити, до якого виду красномовства можна віднести подані теми, об'єднані поняттям —сім'я:

- 1). *Справа про розлучення.*
- 2). *Шлюб як святе таїнство.*
- 3). *Моя родина.*
- 4). *Сім'я як ланка суспільного організму.*
- 5). *Гадюче кубло.*
- 6). *Демографічні проблеми сучасної України.*
- 7). *Ставлення до шлюбу між представниками різних рас та національностей.*

Завдання 10. Записати формули мовленнєвого етикету, які варто вжити на початку та в кінці промови.

<i>Види красномовства</i>	<i>Початок промови</i>	<i>Закінчення промови</i>
Академічне		
Політичне		
Юридичне		
Церковне		
Соціально-побутове		

Завдання 12. Розкрийте значення прислів'їв. Як можна доречно використати їх у промові —Риторика в житті людини?

Наговорити чотири міхи гречаної вовни, та всі неповні.

Умій сказати, умій і замовчати.

Слово старше, ніж гроші.

Не кажи — не вмю, а кажи — навчуся.

*Добре слово варте завдатку.
Умієш говорити – умій і слухати.
Що скаже – неначе зав'яже.*

Завдання 13. Підготувати імпрорізовану міні-промову (експромт) на тему за вибором:

*Цікавий випадок у моєму житті.
Фільм, який варто подивитися.
Книга, яку треба почитати.
Моє не улюблене заняття.*

Завдання 14. Визначити, який тип промов за способом виголошення доцільно використати в одній із наступних ситуацій.

Існують різні типи промов за своєю внутрішньою структурою та зовнішньою формою, тобто за своїм знаковим оформленням промови, є різні.

1. Промови, що читаються за конспектом

У певних випадках „по-написаному” говорити просто необхідно, й не завжди тому, що промовець не може від себе сказати кілька живих і яскравих слів. Просто ситуація вимагає дуже точного слововживання. Офіційна політична промова є першим прикладом читаної за рукописом промови.

2. Промови, які готують заздалегідь, але не вчать напам'ять

Виступи тривалістю 1–2 години напам'ять не вивчити. Запам'ятавши певний обсяг матеріалу викладачі (оратори) викладають його перед аудиторією „з пам'яті”, часом імпрорізуючи, що справляє враження плину живої думки та значної ерудиції оратора.

Допоможуть у такому разі тези, короткий, стислий план виступу, можливо з певним фактичним матеріалом (цифрами та цитатами). Читати тези не слід, а заглядати в них – можна. Розгорнуті тези і план називаються конспектом.

3. Промови, які готують заздалегідь і вчать напам'ять

Бувають випадки, коли з тих чи інших міркувань читати промову недоцільно, але потрібно зберегти її зміст, нічим не знехтувавши. Наприклад, при вшануванні ювіляра. Спочатку рекомендують написати свій виступ (розміром приблизно на одну сторінку), а потім вивчити його напам'ять.

4. Імпрорізовані промови (експромти)

Такі промови виникають спонтанно, самі по собі, за різних обставин. Але найкращий експромт – той, що заздалегідь підготовлено.

Імпрорізувати перед аудиторією може, як правило, дозволити собі або дуже досвідчений оратор, або ж людина, яка має від природи досить рідкісний дар.

*Виступ на телебаченні.
Виступ на радіо.
Свідчення в суді.
Виступ на студентському семінарі.
Відкриття пам'ятника.
Дипломатична промова.
Виступ на підтримку політичної партії.
Виступ на урочистих зборах.*

Завдання 15. Дискусія «Який жанр впливає на суспільство найсильніше?». Обговорення в групах або парах.

Питання: Який жанр має найбільший вплив на свідомість слухачів?

Який — найскладніший для переконання?

Чому сучасне судове або політичне красномовство часто втрачає довіру аудиторії?

Завдання 16. «Оратор і контекст». Завдання: оберіть одну тему (наприклад, «Свобода слова»).

Підготуйте коротку промову у двох різних жанрах:

академічна (для конференції),

політична (для передвиборчої зустрічі).

Порівняйте структуру, стиль, емоційність, аргументацію.

Завдання 17. Гра «Ораторська естафета».

Викладач називає жанр (наприклад, «урочиста промова»), а студенти по черзі продовжують одну промову, додаючи по одному реченню.

Мета: розвивати імпровізаційні навички, логіку, узгодженість думок.

Завдання 18. Аналітичне завдання

Перегляньте відео виступу (наприклад, промова адвоката, політика чи науковця). Завдання: Визначити вид і жанр красномовства. Оцінити структуру промови, аргументацію, засоби впливу. Зробити короткий висновок про її ефективність.

Завдання 19. «Ораторський турнір».

У парах: один — оратор, другий — слухач/опонент.

Оратор виголошує коротку промову у вибраному жанрі (1–2 хв).

Слухач оцінює: відповідність жанру, логічність, емоційність, етичність мовлення. Потім ролі змінюються.

Домашнє завдання

1. **Підібрати заголовок до тексту, написати невелике продовження, визначити жанр:** *Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців – клен, у росіян – берізка, а в нас – верба і калина. Правду каже прислів'я: без верби і калини нема України...*

2. **Підготувати міні-промову на тему (за вибором):**

—*Хто ми в світі без рідного слова* (В.Крищенко).

Слово – срібло, мовчання – золото.

Розкажи другу – піде по колу.

3. Описати будь-який предмет, явище, подію в академічному і суспільно-політичному красномовстві.

Зразок:

Академічне красномовство. —*Калина – гіллястий кущ або невелике дерево родини жимолостевих. Листки широкояйцевидні. Квітки білі, зібрані у зонтиковидний віночок. Плід – червона куляста кістянка. Цвіте у травні – червні. Поширена по всій території України.*

Суспільно-політичне красномовство. —*Червона калина! Здавна відома вона нашому народу, в багатьох піснях оспівана. Любив і любить її український*

народ не тільки за красу, а ще й за те, що вона має неабиякі цілющі властивості. То ж бережімо цю чудову рослину!

3. Ділова гра-практикум «Заговори, щоб я тебе побачив».

1. Підготуйте промову з однієї і тієї самої теми для трьох різних аудиторій.
2. Підготуйте агітаційну промову про певного кандидата в депутати до Верховної Ради України.
3. Підготуйте агітаційну промову про конкретного кандидата в депутати до місцевих органів самоврядування.
4. Підготуйте дорадчу промову про претендента на вакантну посаду.
5. Підготуйте папку з власними промовами (до кожного жанру ораторського мистецтва).

Тема №5. Методика та етапи підготовки промови. Структура ораторського твору.

Мета: закріпити знання щодо розробки предметної царини ораторської промови; сформувати навички винайдення ідеї, теми, розробки концепції через підбір відповідного матеріалу; навчити будувати та структурувати промову й забезпечувати зв'язок між окремими її частинами; розвивати комунікативні вміння студентів; сформувати навички викладу матеріалу; навчити студентів створювати вступну частину промови; забезпечувати зв'язок між вступом, основною частиною і завершенням; виробляти навички добору та розташування аргументів; оволодіти вміннями завершувати промову; удосконалювати рівень риторичної культури студентів.

План

1. Підготовка оратора.
2. Методика підготовки тексту публічного виступу. Способи вибору теми і упорядкування матеріалу, форми його текстового оформлення.
3. Стратегічний закон як оптимальна побудова програми виступу.
4. Критерії відбору проблем у темі. Конструктивні питання як засіб виявлення суперечностей у проблемі.
5. Поняття про тактичний закон мовлення.
6. Аргументація та її призначення. Аргументи як логічна основа доказу.
7. Композиція виступу, загальна характеристика його частин.
8. Композиційні частини промови.
9. Особливості індукції, дедукції, аналогії, правила їх застосування.
10. Висновки, підсумок, закінчення та методика відповіді на запитання слухачів

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
8. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.

9. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.

4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.

5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.

6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання для обговорення:

1. Інвенція як розділ класичної риторики.
2. Задум, ідея, тема.
3. Гіпотеза. Концепція.
4. Диспозиція як розділ класичної риторики.
5. Основні поняття і закони диспозиції.
6. Основні частини промови (вступ, виклад, висновки), їх характеристика.

Практичні завдання:

Завдання 1. З'ясуйте структуру, вид та прийоми аргументації (критики) в наведених прикладах:

Той, хто хоче досягти успіху, заздалегідь визначає свої завдання на наступний день. Він записує їх на папері в порядку важливості щонайменше шість значущих справ, які має виконати наступного дня. І з самого ранку він починає звірятися зі списком, викреслювати завдання, які вже були виконані, додавати нові та переносити до списку на наступний день те, що не вдалося завершити.

«На мою думку, у світі є лише три нещастя: жити взимку в холодному помешканні, влітку носити вузькі чоботи і ночувати в кімнаті, де кричить дитина... у мене немає ні першого, ні другого, ні третього. Отже, немає у мене нещастя» (І.Тургенєв. «Рудін»).

Завдання 2. Підготуйте промову-експромт:

- «Сім'я чи кар'єра»
- «Українська книга в Україні»
- «Українська мова в Україні»
- «Вільне відвідування лекцій»
- «Навіщо потрібні дипломи? А освіта?»

Завдання 3. Виберіть тему та доберіть матеріал для ораторської промови на соціально-педагогічну тему з огляду на ту аудиторію, перед якою Ви будете виступати.

Завдання 4. Виберіть правильні відповіді. Усно їх аргументуйте.

Інвенція – це розділ риторики, який вивчає:

- засоби виразності ораторської промови
- розробку предметної царини ораторської промови

- структуру ораторської промови

Мета промови – це

- результат, до якого прагне оратор

- враження, яке він намагається справити на аудиторію

Завдання 5. Завершіть думку: аргументація – це...

Завдання 6. Схарактеризуйте основні види аргументації.

Завдання 7. Який із типів підготовки до промови Вам найбільше імпонує?

Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 8. Доберіть 3-4 аргументи до таких тем:

- «Донбас – це Україна»

- «Герої не вмирають»

- «Свою Україну любіть, любіть її, во врем'я люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть»

- «Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять»

- «Крим – український»

- «А ми тую червону калину підіймемо...»

- «За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ!»

Завдання 9. Міні-есе (рефлексія): висловіть ставлення та особистісне розуміння висловлювання «Paulatim summa petuntur» («Вершини досягають не відразу; майстерність набувають поступово» (лат.)).

Завдання 10. Міні-есе: висловіть ставлення та особистісне розуміння висловлювання «Гарно сформульована проблема – наполовину розв'язана проблема» (Д.Карнегі).

Екстраполуйте зміст цієї сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Завдання 11. Виберіть правильну відповідь:

Диспозиція – це розділ риторики, який вивчає:

- засоби виразності ораторської промови

- способи запам'ятовування ораторської промови

- структуру ораторської промови.

Завдання 12. Виберіть правильну відповідь, аргументуйте своє рішення.

Оптимальним вважається такий порядок розташування аргументів у промові:

- сильні, слабкі аргументи

- слабкі, сильні аргументи

- сильні, слабкі, найсильніший аргумент.

Завдання 13. Закінчіть речення.

Усім своїм виглядом ви повинні виражати (яке?)... ставлення до слухачів. Ваш погляд повинен бути (яким?) ..., ... і спрямованим (куди?) ... Вираз вашого обличчя не повинен говорити (про що?) ..., ... до слухачів. Жести промовця повинні бути (якими?)....., і не повинні бути (якими?) ... Тон промови має бути (яким?) ...

Завдання 14. Проаналізуйте поезію Л.Костенко «Моя любове», визначте її проблематику. Висловіть ставлення та особистісне розуміння ідей вірша.

Моя любове!

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!
Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не присни, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
важкого сонця древню булаву.
Не дай мені заплутатись в дрібницях,
не розміняй на спотички доріг,
бо кості перевернуться в гробницях
гірких і гордих прадідів моїх.
І в них було кохання, як у мене,
і від любові тьмарився їм світ.
І їх жінки хапали за стремена,
та що поробиш, – тільки до воріт.
А там, а там... Жорстокий клекіт бою
і дзвін мечів до третьої весни...
Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.

Завдання 15. Вкажіть на мовні та змістові помилки у висловах промовців:

1. Я сьогодні погано себе почуваю, тому моя промова може бути не дуже вдалою.
2. Привіт всім.
3. Ой, забув(ла) сказати.
4. Цей факт усім відомий, але я все-таки згадаю його.
5. Не знаю, чи буде це вам цікаво, але я скажу...
6. Я, мабуть, вже вам набрид(ла).
7. Ми вже про це говорили...

Завдання 16. Виголосіть промову з різними типами вступу на тему «Викладач очима студентів».

Завдання 17. Напишіть текст промови, використовуючи запропоновані початки абзаців:

Вивчення теми розпочинається з ... (розпочнемо розмову з..., пропоную до уваги тему..., поговоримо про...) Насамперед .. (передусім, найперше, спочатку). Потім... (після цього, опісля). Наприкінці роботи ... (насамкінець, на завершення розмови, завершуючи розмову).

Завдання 18. Підготуйте агітаційну промову, мета якої - переконати однокурсників у необхідності досконалого знання адвокатами (прокурорами) державної мови.

Завдання 19. Виконайте вправу на концентрацію уваги: візьміть коробку сірників і, рахуючи їх, водночас розповідайте якусь історію.

Завдання 20. Гра «Мозковий штурм: народження ідеї».

Завдання: за 3 хвилини придумати якомога більше тем для публічного виступу.

Завдання 21. Вправа «Моє повідомлення світу».

Завдання: продовжити фразу:

«Я хочу, щоб після моєї промови люди...»

Завдання 22. Рольова гра «Редактор виступу».

Завдання: відредагувати чернетку промови так, щоб вона мала логічну структуру.

Завдання 23. Гра «1 хвилина слави».

Завдання: за 1 хвилину скласти коротку промову на випадкову тему.

Наприклад, «Кава».

Завдання 24. «Конструктор промови»

Завдання: з набору карток скласти логічну структуру виступу.

Тема №6. Логіка та емоції в промові. Загальна характеристика суперечки.

Мета: Ознайомити студентів із системою логічних доказів, структурою та способами проведення доказів; вмінням поєднувати індуктивний та дедуктивний методи; виділити три взаємопов'язаних елементи: теза, аргумент, спосіб доведення. Ознайомити із законами логіки.

Розкрити поняття: «суперечка», «дискусія», «диспут», різновиди суперечок; усвідомлення життєвої важливості діалогу.

План

1. Система логічних доказів.
2. Структура доказів та способи проведення доказів.
3. Логічна схема доказу: теза, аргумент і демонстрація.
4. Дедукція й індукція, індуктивна логіка, аналогія, індуктивний характер доказу.
5. Закони логіки: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстави.
6. Механізми переконання, витиснення, заміщення.
7. Способи спростування.
8. Як уникати логіко-мовних помилок: втрата і підміна тези., причина втрати тези, синтаксична омонімія, софізм.
9. Основні види логічних помилок: підміна тези, недоведена основа доказу, визначення невідомого через інше невідоме, подання визначення через заперечення, коло в доказі, неврахування полісемії слова, об'єднання неспіввідносних понять, повторення доказу (тавтологія), поспішні висновки після недбалого перерахування фактів, модель — після цього; отже; з цієї причини, нерозрізнення об'єктів дії.
10. Пропонент. Опонент. Аудиторія.
11. Дискусія. Аргументування в дискусії.
12. Полеміка.

13. Диспут.
14. Дебати.
15. Основні вимоги до аргументування.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
2. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
3. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.
6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Як пов'язана логіка з ораторським мистецтвом?
  2. Які головні аспекти цього зв'язку? (Послідовність мислення, доказовість і аргументація, переконливість)
  3. Що таке індукція?
  4. Що таке дедукція?
  5. Де домінує індуктивний метод (популярному викладі), а де дедуктивний (наука)?
  6. Які ви знаєте закони логіки? Поясніть в чому їх суть.
  7. Назвіть логічні помилки (1. Підміна тези (побудова виступу на неправильних поглядах). Наприклад: «Вивчати логіку не треба, бо без неї можна прожити».
- Неврахування полісемії слова. Наприклад: «Чи будемо ми сьогодні ввечері дивитися фільм? – Подивимося» (слово «подивимося» тут може означати і те, що співрозмовники подивляться фільм, і сумнів у цьому).
- Об'єднання неспіввідносних понять. Наприклад: Цей чоловік має прекрасні жінку і авто.
- Повторення доказу (тавтологія). Наприклад: «Цього не може бути, бо такого не може бути».
- Нерозрізнення об'єктів дії, визначене невмінням правильно побудувати речення чи встановити зв'язок між реченнями. Наприклад: «Іван – сирота.

Його батько помер, коли йому було 16 років» (незрозуміло, кому було 16 років – батькові чи синові).

8. Що таке софізм?
9. Що таке суперечка?
10. Хто є учасниками суперечки?
11. Назвіть причини виникнення суперечок.
12. Які є види суперечок, охарактеризуйте їх.
13. Які є суперечки залежно від мети? (заради істини, переконання, заради перемоги і заради суперечки).
14. Які є суперечки за кількістю осіб? (монолог, діалог, полілог)
15. За способом ведення боротьби думок? (усні, письмові, організовані, стихійні).
16. Назвіть принципи ведення полеміки.
17. Що таке аргументація і в чому вона полягає?
18. Що є формою логічної аргументації? Що таке доказування (міркування, що встановлює істинність будь-якого твердження шляхом наведення інших тверджень, істинність яких уже доведена, наприклад: *Кашалот є ссавцем, оскільки кашалот - це кит, а всі кити належать до ссавців*).
19. Перерахуйте правила аргументів. (Аргументи мають бути істинними, Аргументи не повинні бути протилежними один одному – одночасне ствердження або спростування є неможливим за законами логіки, у доведенні не повинно бути нічого зайвого і нічого випущеного, теза повинна з логічною необхідністю (за законами логіки) узгоджуватися з аргументами).
20. Назвіть полемічні прийоми. (зворотний удар (прийом бумеранга), зведення до абсурду, докази до людини, гумор, іронія, сарказм, атака запитаннями).

Тематика рефератів

- Полеміка: сутність, різновиди, прийоми.
- Риторичні методи аргументування.
- Неориторика та її відмінність від класичної риторики.
- Протагор із Абдер та його методи навчання красномовству («за» та «проти»).
- Риторика та гомілетика.
- Риторичний ренесанс України (XVII – XVIII ст.).
- Риторичний твір «Ключ розуміння» Й. Галятовського – перший друкований посібник з гомілетики.

Практичні завдання

Завдання 1. Відтворіть пропущену ланку в доказах. Визначте, які з доказів побудовані на індукції, а які — на дедукції.

Усі вчителі навчають учнів. Віра Петрівна навчає учнів.

Коля знає п'ять мов. Коля — поліглот.

Я вступаю до університету. Я — абітурієнт.

Ми любимо говорити про природу. Ми любимо говорити про тварин.

У цій родині всі вміють дотепно жартувати. Мар'яна вміє дотепно жартувати.

Завдання 2. Визначте, який з текстів побудований з допомогою дедукції, а який — з допомогою індукції. Підсумуйте це в коротких тезах.

Ви питаєте, як він опинився в будинку? Для цього було дуже багато способів, але він обрав найпростіший. Виходячи з того, що багато людей не закривають на ніч вікна, а тільки прикривають їх, він спробував пройти через вікно— доторкнувся до нього, і воно відчинилося. У цьому йому майже “допоміг” сам хазяїн квартири. Тоді злочинець прослизнув на кухню. Він знав, що саме тут він може знайти інструмент для вчинення злочину. І він не помилився.

Сьогодні, коли Петро збирався на роботу, в нього спочатку згорів сніданок, потім він зробив праскою велику пляму на сорочці, а на зупинці довго чекав на тролейбус. Через все оте він запізнився. “Який же я нещасливий!” — подумав він.

Завдання 3. Прочитайте наведений далі текст. На якому логічному законі його побудовано? Обґрунтуйте свою думку.

Гомерівський епітет — поетичне означення, характерне для Гомерового епосу (“Іліади”, “Одіссеї”). Дві ознаки характеризують ці епітети: вони складені, об'єднують два корені, і постійні, тобто назавжди закріплені за певними словами чи іменами. Наприклад: світлоока богиня, швидконогий Ахіллес, срібрукуий Аполлон, золототронна Гера, хитророзумний Одиссей і т. д. Український перекладач “Одіссеї” Б. Тен користується епітетами многослівний, богорівний (Словник літературознавчих термінів).

Завдання 4. Визначте логічні помилки в наступних реченнях і класифікуйте їх:

1. *Цією пральною машиною користуємося я та моя донька. Їй вже більше 17 років.*

2. *Він мав чарівну доньку та велику квартиру.*

3. *Учителька питає учня:*

- *Послухай, Сергійку, якщо я кажу: “Я красива” який це час?*

- *Минулий, Валентино Василівно (І. Страшко).*

4. *Синтаксис — це не фонетика, а фонетика — не синтаксис.*

5. *Та що ви кажете! Вона не може вийти заміж, бо ніколи цього не робила!*

6. *“Спартак” — це погана команда, тому що мій ніколи не вболіває за неї, а тільки — за “Динамо”.*

7. *Розмова в Києві перед Золотими Воротами:*

- *Невже ці ворота й насправді золоті?*

- *Так, Золоті.*

Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій — ходіть на лекції.

9. — Що це ти робиш? — спитав Маленький принц, йому стало шкода п'янички.

П'ю, — похмуро відповів п'яничка.

- Навіщо?

- Аби забути.

- Про що забути? — спитав Маленький принц, йому стало шкода п'янички,

- Хочу забути, що мені соромно, — зізнався п'яничка.

- Через що це тобі соромно? — спитав Маленький принц, йому дуже хотілося допомогти бідоласі.

- Соромно пити! — пояснив п'яничка, і більше від нього неможливо було почути жодного слова (А. Де Сент - Екзюпері).

10. Діти не можуть мати своєї думки, бо вони ще малі.

11. Він ніколи не мовчить, коли його питають. Отже, він — відмінник.

12. Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

13. — Та вже ж, звичайно, — відповіла Горлиця з великим презирством. — Бачила я на своєму віку багато маленьких дівчаток, але щоб з такою шиєю — жодної! Ні, мене не обдуриш! Справжня змія — ось хто ти! Ти мені ще скажеш, що жодного разу не куштувала яєць?

- Ні, чому ж, куштувала, — відповіла Аліса. — Дівчатка, бачте, теж їдять яйця.

- Не може того бути, — сказала Горлиця. — Але якщо це так, то вони також змії (А. Керолл).

Завдання 5. Наведений текст побудовано переважно на логіці. Які психологічні моменти (наприклад, приблизне змалювання настрою Олега, відомого завойовника) тут можна залучити для мобілізації уваги аудиторії?

Думаємо, що Олег ходив-таки на узбережжя Каспійського моря — відповідно до свідчення Хазарського документа. Арабський географ першої половини X ст. ал-Масуді повідомляє, що якісь руси на п'ятистах суднах, піднявшись по Дону, волоком перебралися на Волгу, спустилися по ній і попливли на південь уздовж західного узбережжя Чорного моря. В цих русах найприродніше бачити вихідців з Тмутаракані, яку було розташовано у низів'ях Дона. Але ж хазарський документ повідомляє, що Хельгу-Олег напередодні походу на Каспій оволодів Тмутаранню. Арабські джерела стверджують, що в Каспійському поході руси були майже всі перебиті ворогами (персами?). Можливо, склав голову за Каспійським морем і князь Олег.

Завдання 6. Опишіть нинішню політичну ситуацію в Україні, виклавши власні суб'єктивні емоції. Потім перепишіть цей текст, користуючись самими лише логічними доказами. Порівняйте обидва тексти. Який текст — перший чи другий — дався вам легше. Спробуйте сполучити обидва тексти в новий варіант.

Завдання 7. Підготуватися до дидактичної гри «Переконай співрозмовника»

Групам поділитися на пари, в яких один грає роль слідчого, а другий — одну з таких ролей: а) підозрюваного; б) свідка; в) неповнолітнього

правопорушника. “Слідчий” повинен провести бесіду з “підозрюваним” з приводу його участі у скоєнні злочину (анкетні дані, дані, які характеризують його як особу, його участь у скоєнні злочину, його думка про скоєння злочину, визнання себе винним у скоєнні злочину). При цьому він повинен застосувати психолого-педагогічні прийоми переконання. На підготовку до розмови дається 10 хвилин. Учасники групи відстежують хід бесіди і оцінюють ефективність педагогічного впливу за 5-бальною системою на основі таких критеріїв: вміння налагодити контакт з “підозрюваним”, “свідком”, “неповнолітнім правопорушником” послідовність і логічність ходу бесіди; коректність, тактовність, доцільність дій “слідчого”; вміння передбачити хід бесіди; загальна ефективність бесіди.

Завдання 8. Пояснити значення термінів: засіб демонстрації аргументу, контекст, логіко-інтонаційна виразність мови, прийоми тактики оратора, принцип достатньої підстави, словесна наочність, риторичне запитання, софізм, спіральний спосіб доказу.

Завдання 9. Пригадайте виступ на телебаченні чи радіо (лекцію, урок), в якому ви спостерігали порушення літературної норми. Проаналізуйте це порушення. Як цей виступ сприймала аудиторія?

Завдання 10. Наведіть основні випадки використання особових займенників «Ви» і «Ти» в діловому спілкуванні. Прокоментуйте найтипівіші помилки у використанні цих займенників.

Завдання 11. Обґрунтуйте, чи має значення (якщо має, то яке) для оратора знання орфографічних та пунктуаційних норм української мови.

Завдання 12. Назвіть і охарактеризуйте показники культури мовлення оратора в контексті трьох обов’язкових практичних навичок фахівця: вміння слухати, вміння говорити, вміння переконувати.

Завдання 13. Обґрунтуйте справедливність тверджень:

- Могутнім і чарівним слово стає лише тоді, коли вимовлене вміло, щиро і вчасно.
- Мовленнєві помилки оратора справляють на слухачів негативне враження і суттєво знижують його рейтинг як фахівця.
- Для людини з вищою освітою звичка говорити погано і невміння говорити добре й переконливо є непристойною.
- Найкращим оратором є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження (Цицерон).
- Учитися гарної, спокійної, інтелігентної мови треба довго й уважно – прислухаючись, запам’ятовуючи, помічаючи, читаючи і вивчаючи (Д.Лихачов).

Завдання 14. Проілюструйте переконливими прикладами відомий афоризм: “Ми слухаємо не промову, ми слухаємо людину, яка говорить з нами”.

Завдання 15. Переконайте своїх однокурсників, що краса мовлення оратора під час публічної ділової промови виявляється у таких її якостях: досконалість, бездоганність, лексичне багатство, синтаксичне розмаїття, ритмічність, мелодійність, відповідність до змісту й ситуації мовлення.

Завдання 16. У поданих фразях переставте (наскільки це можливо) слова, щоб змінювався лише логічний наголос, а не зміст речення:

Ніколи не зловживайте довір'ям зичливої для вас людини.

Про цю надзвичайно важливу для нас справу докладно ми дізналися щойно сьогодні.

Дотримання важливих правил спілкування справляє позитивне враження на людину.

Завдання 17. З'ясуйте роль інтонації для розуміння змісту речень (розділові знаки пропущено): *Мати вкрила його плащем батька. Брат мій учитель. Відпочивати забагато працювати. Мовчати не можна говорити.*

Завдання 18. Які невербальні засоби у співбесідників можуть означати неспокій, неуважність, зневагу, роздратування, зацікавленість, доброзичливість?

Завдання 19. Прокоментуйте заповіді оратора:

- говоріть не їм, а з ними, або геть монолог;
- можливість говорити з людьми – це радість;
- якщо хочете стати хорошим оратором, станьте спочатку вихованою людиною;

- ніколи і нікому не зашкодьте своїм словом.

Завдання 20. Проаналізуйте власну поведінку і поведінку своїх однокурсників під час дискусії та сформулюйте актуальні для них рекомендації.

Завдання 21. Складіть текст своєї промови “Як переконати?” за планом. Проілюструйте прикладами кожен пункт плану:

1) справити приємне враження на слухачів своїм зовнішнім виглядом, поведінкою, манерами, встановити з ними контакт;

2) знайти необхідні аргументи, правильно їх упорядкувати і точно сформулювати;

3) спрогнозувати можливі контраргументи;

4) обрати форму дискусії, а не лекції;

5) уточнити зміст невідомих слів, термінів;

6) якнайшвидше визначити головні проблеми і зосередити зусилля на їхньому розв'язанні;

7) вилучити питання, що не мають істотного значення для доведення цієї тези;

8) нікому не зашкодити своїм словом.

Завдання 22. Робота з текстом

► Прослухайте текст. Визначте його тему й основну думку. Про який урок говорить Дейл Карнегі?

ЯК ЗАВОЮВАТИ ДРУЗІВ І ВПЛИВАТИ НА ЛЮДЕЙ

Невдовзі після закінчення війни (йдеться про першу світову війну) одного вечора в Лондоні я отримав урок, якому немає ціни.

Мою увагу тоді, як журналіста, сильно приваблювала особистість сера Росса Сміта. Під час війни сер Росс, австралійський льотчик-асс, воював у

Палестині, а незабаром, після проголошення миру, він здивував увесь світ, облетівши половину земної кулі за тридцять днів. На такий подвиг тоді ніхто навіть не замахувався. Цей політ викликав тоді колосальну сенсацію. Уряд Австралії нагородив його п'ятдесятьма тисячами доларів, король Англії подарував йому лицарське звання, і деякий час про нього говорили більше, ніж про кого-небудь іншого під англійським державним прапором.

У той вечір я був запрошений на банкет, влаштований на честь сера Росса. Під час обіду пан, що сидів поруч зі мною, розповів кумедну історію, суть якої ґрунтувалася на цитаті: «Існує божество, яке надає форму нашим намірам, обтісуючи їх згідно з нашими бажаннями». Оповідач згадав, що цитату взято з Біблії. Він помилявся. Я знав це. Я знав це абсолютно твердо. У цьому не могло бути ніякого сумніву. І ось, щоб дати відчутти свою значущість і продемонструвати свою перевагу, я взяв на себе роль непрошеного й небажаного цензора та виправив його. Він став наполягати. Що? Шекспір? Цього не може бути! Абсурд! Це цитата з Біблії. І він переконаний у цьому.

Оповідач сидів праворуч від мене, а зліва сидів мій старий друг. У свій час він присвятив декілька років вивченню Шекспіра. Ми запропонували йому розв'язати нашу суперечку. Містер Гемонд вислухав нас, потім наступив мені під столом на ногу і сказав: «Дейл, ти помиляєшся. Джентльмен має цілковиту рацію. Це — з Біблії».

Коли ми поверталися з ним додому в той вечір, я запитав його: «Френк, ти ж знаєш, що ця цитата із Шекспіра». «Зрозуміло,— відповів він,— «Гамлет», акт 5-й, сцена 2-га. Але ми були з тобою в гостях з урочистого приводу, мій дорогий Дейл. Навіщо доводити чоловіку, що він помиляється? Чи ти здобудеш його прихильність таким чином? Чому не дати йому можливість урятувати свою репутацію? Адже він не питав твоєї думки. Він не хотів знати її. Навіщо ж з ним сперечатися? Послухай моєї поради — завжди уникай гострих кутів».

Людини, яка сказала ці слова, тепер уже немає в живих, але урок, наданий мені, продовжує приносити плоди.

Цей урок був мені вкрай необхідний, тому що я був завзятим сперечальником. У юності я сперечався зі своїм братом буквально про все, що тільки існує під Чумацьким шляхом. Коли я вступив до коледжу, то став вивчати логіку й способи аргументації та брати участь у змаганнях, хто кого переможе в дискусіях. Кажуть, що люди, які народилися в Міссурі, словам не вірять. Так от, я й народився там, і мені потрібні були очевидні докази, щоб перевірити будь-що. Пізніше в Нью-Йорку я вивчив теорію полеміки, і одного разу, повинен зізнатися, мав намір навіть написати книгу з цього питання.

З того часу я став добрим слухачем і сам брав участь у тисячах суперечок і мав можливість оцінити їхні результати. На цій підставі дійшов висновку, що існує тільки один спосіб у нашому світі домогтися найкращого результату в суперечці — це уникнути її.

Тому правило ПЕРШЕ говорить:

«ЄДИНИЙ СПОСІБ ДОСЯГТИ КРАЩОГО РЕЗУЛЬТАТУ В СУПЕРЕЧЦІ — це ухилитися від суперечки» (Дейл Карнегі).

Завдання 23. Проблемно-пошукове завдання

- ▶ Знайдіть серед тверджень такі, де є привід для суперечки.
- Куріння шкодить здоров'ю.
- Телебачення та Інтернет скоро повністю замінять книги та газети.
- Взимку випадає сніг.
- Дівчата завжди краще навчаються за хлопців.
- Комп'ютерні ігри сприяють покращенню навчання та інтелектуальному розвитку.

▶ Поясніть, чому в них відсутній предмет суперечки. Обґрунтуйте свою думку, використовуючи словосполучення «я вважаю», «на мою думку», «мені здається», «на мій погляд», «я переконаний».

▶ Перегляньте відеоролик. Чи можна назвати його прикладом суперечки? Чому? Які ознаки на це вказують? Визначте різновид суперечки, її мету.

Завдання 24. Ситуативне завдання

▶ Уявіть ситуацію: вам доручили виступити на ток-шоу з метою доведення своєї думки, позиції, ставлення до обговорюваних проблем громадянської відповідальності. Яким видом суперечки ви скористаєтеся в такому випадку? Чому? Про які проблеми будете говорити?

▶ Творче завдання. Уявіть, що вам запропонували бути ведучими телепередачі «Говорить Україна», де ваші ровесники, запрошені в телестудію, обговорюють складні, суперечливі питання: про здоров'я, відповідальність, екологію. На наступне заняття придумайте свою тему для дискусії і запитання до неї.

▶ Пошукове завдання. Знайдіть у творі художньої літератури приклад суперечки.

▶ Широко відомою в останні роки стала система, запропонована американським психологом Д. Карнегі. Він запропонував правила, дотримання яких полегшить спілкування з іншими людьми, дасть змогу схилити їх до Вашої точки зору.

Правило 1. Єдиний спосіб одержати верх у суперечці – це ухилитися від неї.

Правило 2. Виявляйте повагу до думки Вашого співрозмовника. Ніколи не говоріть людині, що вона не права.

Правило 3. Якщо Ви не праві, визнайте це швидко й рішуче.

Правило 4. Із самого початку дотримуйтесь дружнього тону.

Правило 5. Примусьте співрозмовника відразу ж відповісти Вам «так».

Правило 6. Нехай більшість часу говорить Ваш співрозмовник.

Правило 7. Нехай Ваш співрозмовник вважає, що дана думка належить йому.

Правило 8. Щиро намагайтеся дивитися на речі з погляду Вашого співрозмовника.

Правило 9. Ставтесь співчутливо до думок і бажань інших.

Правило 10. Намагайтеся розкривати шляхетний мотиви.

Правило 11. Драматизуйте свої ідеї, подавайте їх ефектно.

Правило 12. Кидайте виклик, зачіпайте за живе.

► Наведемо ще одну систему правил ведення полеміки, викладену в брошурі В. А. Шенберга, в якій логічні вимоги сполучуються з моральними рекомендаціями:

- не слід вступати в полеміку без особливої потреби;
  - сперечайтесь, озброївшись фактами й аргументами;
  - кожна зі сторін має право на сумнів і на помилку. Будь здатний визнати себе неправим;
  - відокремлюйте висловлення від людини, критикуйте висловлення, але не людину, сперечайтесь тільки про те, що Вам досить добре відомо, інакше не домогтися основної мети полеміки – перемогти супротивника;
  - є, суперечка безпредметна. При переході до інших проблем, слід спеціально домовитися про це;
  - будьте непоступливим, але тільки тоді, якщо упевнені у своїй правоті й можете її обґрунтувати. Самої впевненості недостатньо. Своєрідну систему рекомендацій щодо організації суперечок запропонував теоретик судової практики П. Сергееч. На його думку для ефективної суперечки потрібно: не доводити очевидного;
  - якщо вдалося знайти яскравий доказ чи сильне заперечення, не починайте з них і не висловлюйте їх без певної підготовки. Рішучий доказ варто вводити для завершення перемоги;
  - відкиньте всі посередні та ненадійні докази, тільки найміцніші й найпереконливі докази повинні входити в розмову;
  - важлива якість, а не кількість. Кожен слабкий доказ підриває довіру до всіх інших;
  - не бійтеся погодитися з супротивником;
  - намагайтеся якнайчастіше підкріплювати один доказ іншим, не пояснюйте те, що самі не повністю розумієте;
  - не намагайтеся доводити більше, коли можна обмежитися меншим.
- Не ускладнюйте свого завдання;
- не допускайте суперечностей у доказах.

Завдання 25. Зверніть увагу на можливість використання порівняння як доказу.

Журналіст: Ходять чутки про величезні скорочення на ТВ, у тому числі й на вашому каналі...

Н.Сванідзе: Канал розбух, як стара радянська контора, у якій дві третини жінок плели, розмовляючи по телефону, й ходили по магазинах; дві третини чоловіків пили пиво й обговорювали футбол, а невелика решта тягнула віз. Скорочення кадрів назріло.

Завдання.

Наслідуючи Н.Сванідзе, побудуйте на основі порівняння відповідь на одне з таких питань:

- Кажуть, випускникам вищих навчальних закладів важко знайти роботу?
- Стверджують, що зараз немає справжньої літератури?
- Ходять чутки про зниження рівня викладання в університеті, це так?

Завдання 26. Прочитайте уривок памфлета Миколи Хвильового «Україна чи Малоросія?». Якими засобами користується письменник, полемізуючи з опонентами?

«На башті б'є годинник. На сході вже стоїть світла полоска світанку, і от загуде сонце. Таємна птиця відродження розплющила очі і розправляє свої могутні крила. Але ми ще стоїмо на чатах і прислухаємось. На колінах нам лежать квітневі числа «Комуніста» з 18 до 29, і тоді «мимохить виринають в пам'яті ці гіркі й їдкі слова» великого поета, що їх ми поставили в своєму першому motto, і зрозуміло: ми читаємо публіцистичні етюди славетних і бездоганних марксистів — Володимира Юринця із Держвидаву і Андрія Хвилі із Агітпропу. Нам страшенно не хочеться полемізувати з ними, бо знаємо, яка це невдачна праця: хіба докажеш, що не кожний Герострат — Герострат і не кожному крикунові судилося прославитись в Ефесі? Але ми також знаємо, що за спиною наших марксистів (хоч вони цього, можливо, і не хочуть) стоять певні кола радянського суспільства, і тому знову тягнемось до атраменту. Словом, нумо розвивати свої попередні думки. Проте, з другого боку, було б несправедливим відмовити як Юринцеві, так і навіть Хвилі в деяких і плюсах. Погоджуючись з нами, що могутній вчора та скомпрометований нами сьогодні славнозвісний масовізм є шкідливе явище, вони тим самим відкривають нову сторінку в літературній дискусії. В своїй останній статті, підводячи підсумки нашої першої перемоги і намічаючи теми для дальшого обговорення, ми самі до цього й закликали. Плужанський анальфабетизм давно вже сидить нам в печінках, і тому всяку спробу відмежуватися від нього ми щиро і від душі вітаємо».

Тема №7. Культура мовлення і мовленнєвого спілкування оратора.

Мета: поглибити знання студентів про українську мову як національну мову українського народу, забезпечити оволодіння ними орфографічними, фонетичними, орфоепічними, лексичними, граматичними, стилістичними тощо нормами сучасної української літературної мови; набути знання про стильове розмаїття української мови, виховувати у студентів почуття краси і любові до рідного слова, формувати навички літературного редагування тексту, роботи з лексикографічним корпусом української мови.

План

1. Українська мова – національна мова українського народу.
2. Літературна мова.
3. Норми сучасної української літературної мови (СУЛМ) (фонетичні, орфоепічні, акцентні, граматичні, лексичні, стилістичні тощо).
4. Стильове розмаїття української мови.
5. Поняття наочності промови. Засоби мовної наочності та виразності: тропи, фігури, розмовна лексика, інші фразеологічні одиниці.
6. Категорії техніки мовлення: фонаційне мовлення, мовний голос, орфоепія, дикція.
7. Особливості фізіологічного і фонаційного дихання.
  1. Невербальні засоби спілкування, їх характеристика.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
10. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
11. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.
6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Питання для обговорення

1. Чим розрізняються і як між собою пов'язані поняття: культура мовлення, мовна культура, культура мовленнєвої діяльності, культура спілкування, загальна культура?
2. Яка з норм більш рухлива – орфоепічна, лексична або граматична?
3. Як визначити ступінь розвиненості мовця стосовно мовної культури?
4. Для людей яких професій володіння нормами літературної мови є показником професійної придатності?
5. Чи згодні ви з думкою Л.К. Граудіної про те, що зниження морального й етичного стандартів у суспільстві проявляється перш за все у зниженні рівня мовної культури?
6. Наведіть приклади ситуацій, що вимагають мовного етикету.
7. Що таке мовна поведінка антиетикету?

Практичні завдання

Завдання 1. виправити мовностилістичні помилки:

це наша вимушена міра, на протязі року була велика нагрузка, любий може це зробити, працювали, не дивлячись на перешкоди, винести подяку колективу, треба добре відноситися до роботи, ви не виключення, чимало доброго сказано на вашу адресу, ця справа простіша простого, ризкувати не треба, повістка дня слідує. Я лишаю вас слова. Першим ділом треба вирішити саме основне питання. У цьому питанні ми розберемось. На ділі отримується щось друге. Ви не правий, це моє особисте враження. Маємо виконати великий об'єм роботи, це сама відповідальна задача. Рахуйтеся з думкою людей. Ми намітили такі заходи. Ми прийняли всі міри, лід тронувся. На протязі року була велика нагрузка. Але ми працювали, не дивлячись на перешкоди.

Завдання 2. Прочитайте. Знайдіть серед висловів мовленнєвого етикету вислови нейтральної тональності:

Дякую. Щиро дякую. Спасибі. Велике спасибі. Красно дякую. Вельми дякую. Дуже дякую. Висловлюю вдячність. Дозвольте висловити вдячність. Складаю подяку. Дуже вдячний за Вашу турботу.

Завдання 3. Чи доречно вживати у діловому мовленні подані тавтологічні вислови?

Моя власна думка. Моя особиста справа. Моє особисте враження. Пам'ятні сувеніри. Період часу. Сьогоднішній день.

Завдання 4. Чому ненормативними є вислови: справи відкладали із-за нових обставин. Недостатків у нас багато. Ми не маємо достатніх навиків. Нічого в нас не отримується. Ми знайшлися в тяжкому положенні. Нас заставили це зробити. Ему нічого губити. Губити голову. Губити час. Із-за власної необережності. Сварка із-за дурниці.

Завдання 5. Проаналізуйте наведені фрази й знайдіть порушення норм літературної мови (лексичних, граматичних, стилістичних). Запропонуйте правильні варіанти.

Приклад:

Даний закон вступає в дію → Цей закон набирає чинності.

Відповідно до статті, котра регламентує... → Відповідно до статті, що регламентує...

Завдання 6. Складіть 5 варіантів професійних звертань до:

а) судді;

б) клієнта;

в) колеги;

г) свідка;

д) сторони у справі.

Врахуйте офіційно-діловий стиль, етичність і ввічливість.

Завдання 7. Отримайте фрагмент виступу (наприклад, судової промови) з порушеною логікою викладу.

Завдання:

– відновіть логічну послідовність аргументів;

– сформулюйте чіткий вступ, основну частину та висновок.

Завдання 8. Проаналізуйте коротку промову юриста, у якій є мовні огріхи (тавтології, кальки, русизми, невдалі паузи).

Завдання:

– знайдіть 5–7 помилок;

– запропонуйте варіант редагованого виступу.

Завдання 9. Рольова вправа «Юридична консультація»

У парах змодельуйте ситуацію:

один студент — адвокат,

інший — клієнт, який звернувся по допомогу.

Мета: показати культуру професійного спілкування, вміння слухати, пояснювати зрозуміло, не принижуючи співрозмовника.

Завдання 10. Поясніть різницю у вживанні:

відповідно до / згідно з;
у зв'язку з / через;
оскільки / тому що / бо;
приймати участь / брати участь.

Складіть по 1–2 приклади речень із правильним уживанням кожної пари.

Завдання 11. Підготуйте короткий (1–2 хвилини) уривок промови на юридичну тему (наприклад, «Верховенство права» або «Справедливість як цінність права»).

Завдання 12. Практикум «Антикризова комунікація»

Ситуація: журналіст ставить юристу провокативне запитання після судового засідання.

Завдання:

- продумайте етичну, стриману відповідь, що зберігає професіоналізм;
- обґрунтуйте, чому саме такий варіант відповіді доречний.

Завдання 13. Аналіз промови видатного оратора. Прослухайте або прочитайте фрагмент промови (наприклад, виступ Володимира Василенка, Ліни Костенко, С. Головатого).

Завдання:

- визначте риси культури мовлення (точність, логічність, емоційність, етичність);
- вкажіть, які прийоми комунікації використано.

Завдання 14. Підготуйте короткий виступ (1–2 хв.) на тему:

«Культура мовлення — ознака професійної честі юриста».

Після виступу оцініть себе за критеріями:

- логічність;
- мовна правильність;
- чіткість дикції;
- добір лексики;
- етичність і контакт із аудиторією.

Тема №8. Судова риторика.

Мета: з'ясувати особливості становлення риторики як науки, простежити процес поступового виділення різних її галузей, зокрема судового красномовства; розкрити предмет і закони ораторського мистецтва, та його роль у професійній діяльності юриста; з'ясувати особливості судової промови, як процесуальної діяльності, визначеної законом, та важливого чинника впливу на судові рішення; розкрити засади та функції судової промови.

План

1. Розвиток судового красномовства після судової реформи 1864 року.
2. Предмет судової промови.
3. Основні види судових промов.
4. Засади і функції судової промови.
5. Психологічні засади.
6. Етичні засади.

7. Логічні засади.
8. Функції судової промови.
9. Спілкування із судовою аудиторією.

Література

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 1998. 360 с.
2. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. К. : Вища шк., 2020. 311с.
3. Михайличенко Н. А. Основи риторики. К. : Вища шк., 2019. 199 с.
4. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2020. 496 с.
5. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 144 с.
6. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. Посібник. К. : Юрінком, 2020. 192 с.

Питання для обговорення:

1. Хто бере участь у судових дебатах у кримінальному процесі?
2. Хто бере участь у судових дебатах у цивільному процесі?
3. Кого заслуховують на засіданні суду в адміністративному процесі?
4. Що повинен з'ясувати судовий ритор, виступаючи з промовою в адміністративній справі?
5. Що входить до предмета судової промови в суді другої інстанції? 6. В чому полягає психологічна засада судової промови?
7. В чому полягають етична і логічна засади судової промови?
8. Що таке комунікативна функція судової промови і в чому вона полягає?
9. Які прийоми можуть використовувати судові ритори для встановлення контакту з учасниками судового процесу, публікою у залі судового засідання?
10. Яке значення має пауза при виголошенні судової промови?
11. Що дає зміна темпу промови, модуляція голосу?
12. Які засоби мовної виразності ви можете назвати?
13. Що дає звернення судового ритора до слухачів із запитанням? 14. Яке значення мають жести, міміка, рухи для судового ритора і в чому вони можуть проявлятися?
15. Які канали впливу ритора на судову аудиторію ви знаєте? Які прийоми словесної наочності можете назвати ?

Теми рефератів:

1. Судова промова та її ознаки.
2. Логічні основи судової промови.
3. Доказ у публічному виступі.
4. Поняття та зміст аргументаційної діяльності.
5. Особливості промови державного обвинувача.
6. Захисна промова адвоката.
7. Андрієвський С. – видатний захисник.

Практичні завдання:

Завдання 1. Прочитайте фрагмент відомої судової промови (наприклад, промови Ф. Плевако, А. Коні або українських адвокатів). Завдання: визначте основну тезу промови; окресліть логічну структуру (вступ, доказ, заключне слово); знайдіть риторичні прийоми (антитеза, повтор, звертання, пауза, емоційний заклик); дайте оцінку мовній культурі промовця.

ПРОМОВА АДВОКАТА А. П. ШЕЛЕПИ
(на захист С.В. Волинця та інших, 1998 р.)

Шановний пане головуєчий!

У мене є всі підстави вважати, що матеріали справи досліджені настільки повно і всебічно, що суд має всі можливості для об'єктивного вирішення долі підсудних, зокрема і мого підзахисного Волинця, уникнувши при цьому помилки під час кваліфікації його дій, до якої підштовхує суд державний обвинувач.

Якщо виходити із загальних засад судочинства, то під час вирішення як цієї, так і кожної справи суд зобов'язаний: «підвищувати авторитет судової влади та судових рішень шляхом правильного застосування законодавства, не допускати спрощенства при розгляді судових справ або винесення рішень при неповно досліджених доказах тощо». Такі вимоги до судів передбачені постановою Пленуму Верховного Суду України № 4 від 12 квітня 1996 року «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів».

Суд не припуститься помилки щодо кваліфікації дій Волинця та інших підсудних, якщо суворо виходитиме із засад Основного Закону держави — Конституції України, у статті 62 якої записано: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь».

Розвиваючи положення цієї статті Конституції України, Пленум Верховного Суду України своєю постановою № 7 від 30 травня 1997 року «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» зобов'язав суди «... при розгляді кожної справи... перевіряти, чи були докази, якими органи попереднього слідства обґрунтовують висновки про винність особи у вчиненні злочину, одержані відповідно до норм КПК України. Якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, суди повинні визнавати їх недопустимими і не враховувати при обґрунтуванні обвинувального вироку».

Як видно із приведених положень, закон не передбачає такого розуміння, чи занадто порушений закон під час збирання доказів, чи не дуже. Важливий лише сам факт його порушення у цьому разі, щоб суд просто був зобов'язаний визнати їх недопустимими і не враховувати під час обґрунтування обвинувального вироку.

Тому, виходячи із наведеного, перш ніж перейти до свого бачення відповіді на запитання про винуватість чи невинуватість, або можливу кваліфікацію дій Волинця, я хочу звернути особливу увагу суду саме на те, які докази незаперечно добуті з очевидним порушенням закону, і повинні бути визнані судом

недопустимими. Звідси впливатиме перелік доказів, які суд може врахувати, давши їм відповідну оцінку в обґрунтування кінцевого рішення стосовно Волинця.

Виходячи з вимог згаданої постанови Пленуму № 7 спочатку визнаємося, які саме докази привели органи попереднього слідства до обвинувального висновку в обґрунтування винуватості Волинця в скоєнні інкримінованих йому злочинів. Оскільки описова частина обвинувального висновку побудована поєпізодно, то легко визначитися, які саме докази покладені в основу обвинувачення Волинця. Це епізод під № 4 на аркушах 40 — 58 обвинувального висновку і стосується нападу на потерпілу Мельниченко в її квартирі. Дії Волинця, як я вказував, кваліфікуються за ст. ст. 69, 142 ч. 3 КК України.

Основні і фактично єдині джерела доказів винуватості Волинця — це показання співучасників — Лозинського, Рудюка, Зеленого, Калетинця, Могилянець та самого Волинця (ще один співучасник Петрук про участь у нападі саме Волинця нічого не знає, тому його показання для обвинувачення Волинця ніякого доказового значення не мають).

Насамперед зупинюсь на групі доказів із числа показань цих осіб, коли з ними проводилися слідчі дії як зі свідками: Лозинський — 19 серпня 1996 року; Лозинський — 21 серпня 1996 року; Рудюк — 15 серпня 1996 року; Рудюк — 16 серпня 1996 року; Рудюк — 19 серпня 1996 року; Рудюк — 19 серпня 1996 року; Зелений — 21 серпня 1996 року; Зелений — 21 серпня 1996 року; Зелений — 12 листопада 1996 року; Зелений — 11 грудня 1996 року; Зелений — 11 грудня 1996 року; Калетинець — 29 серпня 1996 року; Могилянець — 2 вересня 1996 року; Могилянець — 14 листопада 1996 року; Могилянець — 14 листопада 1996 року; Могилянець — 17 грудня 1996 року; Волинець — 20 серпня 1996 року.

Немає потреби приводити детальний зміст показань у всіх згаданих протоколах слідчих дій, варто лише відмітити, що виключно усі показання стосуються участі самих допитуваних у скоєнні ними нападу на Мельниченко в її квартирі. Таким чином, Лозинський, Рудюк, Зелений, Калетинець, Могилянець та Волинець були допитані як свідки стосовно своїх же дій, які підпадають під ознаки тяжкого злочину. Тобто вони були поставлені в умови дачі показань щодо себе. Саме поставлені в такі умови слідчим, оскільки не могли відмовитися від дачі показань під страхом офіційного попередження про невідворотну кримінальну відповідальність у разі відмови від дачі показань, чи за дачу завідомо неправдивих показань за ст. ст. 179, 178 КК України.

Цим самим слідчий цілком відверто ігнорував право кожного із майбутніх обвинувачуваних (а що вони будуть такими, було видно з перших їх допитів) на захист, не роз'яснивши їм надане ст. 63 Конституції України право не давати показання або пояснення щодо себе. Допитаний у судовому засіданні слідчий Петракович, який вчинив ці незаконні дії, цілком спокійно поставився до цього, не вбачаючи ніяких порушень закону з його боку. За словами Петраковича, таке роз'яснення прав людині просто не практикувалося. Слідчий своїми показаннями фактично констатував — практика порушення прав людини на захисту його діяльності була на найвищому рівні, а щодо їх забезпечення — ще не розроблена!

Пан Петракович практично узяв на себе функції «карати та милувати»,

заявляючи в судовому засіданні, що це його право визначати, коли людина має бути свідком, а коли підозрюваним чи обвинуваченим. Саме тому він, пред'явивши обвинувачення Лозинському, Рудюку, Волинцю, Калетинцю у скоєнні тяжкого злочину (ст. 142 ч. 3 КК) ще в серпні—вересні 1996 року, співучасників того самого злочину Зеленого і Могилянець «утримує» в статусі свідка аж до лютого 1997 року!

З цього приводу Верховний Суд України висловився однозначно. Так, узагальнивши судову практику з питання «Застосування законів, що забезпечують підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист» (Право України, 1995, №11), Верховний Суд України встановив наступне: «З узагальнень обласних судів видно, що органи дізнання і попереднього слідства широко практикують допит як свідка фактично підозрюваної особи щодо обставин вчинення нею діяння, попереджаючи її при цьому про кримінальну відповідальність за статтями 178, 179 КК за дачу завідомо неправдивих показань та відмову від дачі показань. Практика штучного «натягування» визнання особи підозрюваною і пред'явлення їй обвинувачення аж до фактичного закінчення попереднього розслідування в справі має на меті обмежити можливість участі захисника при провадженні дізнання і попереднього слідства, що обґрунтовано розцінюється судами як порушення права підозрюваного на захист». Слід зазначити, що згадане узагальнення проведено ще в 1995 році, і вже тоді Верховний Суд констатував: «Практика допиту як свідка особи, підозрюваної у вчиненні злочину, не узгоджується з чинним кримінально-процесуальним законодавством і суперечить Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, яким встановлено, що кожен має право не бути поневоленим до дачі свідчень про самого себе чи до визнання себе винним» (підп. 3 п. 3 ст. 14).

Таким чином, усі показання згідно з приведеними протоколами допиту (відтворення обстановки і обставин події, впізнання, ставки віч-на-віч та інші протоколи слідчих дій), відібрані у Лозинського, Рудюка, Зеленого, Калетинця, Волинця, Могилянець як у свідків, повинні бути відхилені судом як докази, оскільки добуті з порушенням кримінально-процесуального законодавства, а саме — права на захист підозрюваних у скоєнні злочину.

Перейдемо до іншої групи доказів — протоколів допитів тих же осіб як підозрюваних. Аналіз обставин, за яких деякі підозрювані відмовилися від участі захисника з моменту затримання і до першого допиту, переконливо свідчить про те, що причиною цієї відмови став обман з боку слідчого стосовно детального та доступного роз'яснення права підозрюваним мати захисника саме на стадії затримання і до першого допиту. Так, не може не викликати подиву, що підозрювані Лозинський, Калетинець, Волинець побажали мати захисника, але чомусь не з моменту затримання і першого допиту, а одноставно з моменту пред'явлення обвинувачення. З цього приводу Лозинський, Калетинець і Волинець пояснили в суді, що не зрозуміли стадій, з яких можлива участь захисника в їхній справі. Таке формулювання в протоколі — «з моменту пред'явлення обвинувачення» було продиктоване їм слідчим. Показанням Лозинського, Калетинця і Волинця у цій частині є всі підстави вірити, оскільки немає ніякої логіки в тому, що фактично бажаючи мати захисника, людина

свідомо обмежувала себе часом вступу захисника до участі в справі. Іншими словами, навіщо при бажанні мати захисника відстрочувати його вступ у справу. Свідомо це аж ніяк не могло робитися. Тому правдиві показання названих підозрюваних про те, що таке їх «бажання» є результатом обману з боку слідчого.

Для того, щоб остаточно повірити Лозинському, Калетинцю та Волинцю про обмеження їхнього права на захист з моменту затримання та першого допиту потрібно подивитися, так би мовити, на «обличчя» того слідства. Що я маю на увазі. Відомо, що ставлення суду до показань того чи іншого свідка, потерпілого, підсудного, довіра до їхніх показань значною мірою, якщо не вирішальною, залежить від характеристики особи допитуваного. Якщо це виключно позитивна особа, яка ніколи і ні за яких обставин не змінювала своїх показань, то до таких свідчень дуже велика довіра, хоча б внутрішня. Те саме зі слідством. Якщо немає ніяких підстав вважати, що оперативно-слідчі працівники свідомо припускалися порушень кримінально-процесуального законодавства під час збирання доказів, вели дізнання і слідство упереджено, то довіра до зібраних ними матеріалів кримінальної справи також дуже велика.

Подивимося з цього погляду на попереднє розслідування у цій справі в особах оперативно-слідчих працівників, які його уособлювали. 1. Слідчий цілком відверто порушує право на захист усіх підозрюваних шляхом допиту їх як свідків, про що детально вже сказано. 2. Оперативні працівники відверто фальсифікують адміністративні матеріали про скоєння дрібного хуліганства, злісну непокору працівникам міліції нібито скоєну Лозинським, Волинцем, Петруком та іншими майбутніми підсудними, обвинуваченими. Адже суд не може мати з цього приводу ніяких сумнівів, що це не так, незважаючи навіть на те, що голова обласного суду відмовила адвокату Лисицькому у скасуванні адміністративних постанов щодо деяких підсудних. Можна сміливо сказати, що законність такого рішення дуже сумнівна, тому що голова обласного суду не відповіла на аргументовані доводи захисника щодо неспроможності адміністративних покарань. Саме такі рішення якраз не додають авторитету судовій системі в цілому, про що я говорив на початку виступу. Особливо незаперечно про фальсифікацію адміністративних матеріалів стосовно усіх підсудних свідчить факт закриття провадження по адміністративній справі мого підзахисного Волинця за відсутністю події адміністративного правопорушення. І це сталося, не зважаючи на неймовірні потуги керівництва обласної прокуратури скасувати таке законне рішення районного суду в адміністративній справі.

(далі — детальна аргументація щодо незаконності численних слідчих дій, недостовірності і суперечливості показань співучасників, недоведення факту наявності зброї під час епізодів, відсутності ознаки «озброєності» як визначальної для кваліфікації дій як вчинених у складі банди тощо — в повному тексті збірки наведено повноформатний виклад аргументів адвоката, порівняння епізодів і посилання на відповідні постанови Пленуму та практику Верховного Суду).

Отже, підсумовуючи викладене. Якщо суд суворо дотримуватиметься букви закону і визнає недопустимими докази, що були добуті з порушенням права на

захист, то залишається лише один можливий і справедливий висновок — провадження стосовно мого підзахисного Волинця має бути закінчене без притягнення до відповідальності або ж, принаймні, кваліфікація його дій має бути суттєво пом'якшена — не як розбій у складі банди, а як інші менш тяжкі склади, що випливають із фактичних обставин, які можуть бути визнані судом допустимими.

Особистість мого підзахисного Волинця заслуговує на врахування при призначенні міри покарання: молодий чоловік, який старанно вчився, має сім'ю, перебував під вартою більше року і має шанс на виправлення. Тому, якщо суд прийде до висновку про наявність в його діянні складу, що тягне за собою покарання, прошу врахувати обставини, що пом'якшують покарання, і обмежитись найменшою мірою, передбаченою законом.

Дякую за увагу.

Завдання 2. Рольова вправа «Судові дебати». Студенти поділяються на три групи: суд, прокуратура, захист. Тема дебатів: «Чи можна виправдати порушення закону в ім'я вищої моралі?»

Завдання: підготувати виступ (2–3 хвилини); відпрацювати техніку переконання; дотримуватись етичних норм і культури мовлення.

Завдання 3. Лінгвостилістичний аналіз судового виступу. Отримайте текст фрагмента промови.

Завдання:

- підкресліть стилістичні засоби, що підсилюють аргументацію;
- знайдіть приклади логічних, емоційних і етичних аргументів;
- зробіть висновок: наскільки мовні засоби сприяють переконливості промови.

(фрагмент промови Михайла Драгоманова (із виступів про судову реформу та права людини, кінець XIX ст.):

«Доки суд і закон стоять не на сторожі людської гідності, а на сторожі інтересів влади, доти народ не матиме правди. Суд мусить бути не мечем у руках сильних, а щитом для слабих.»

Завдання 4. . Виправлення помилок. Вам подано фрагмент судового виступу з порушеннями норм мовлення. Відредагуйте текст, дотримуючись норм офіційно-ділового стилю; поясніть, чому зміни потрібні з погляду судової риторики.

Завдання 5. Складіть зразки правильних звертань, формул мовленнєвого етикету для різних ситуацій: звернення до судді, звернення до свідка, репліка під час дебатів, заключне слово.

Завдання 6. Скласти план обвинувальної промови прокурора та його промови в разі відмови від підтримання обвинувачення.

Завдання 7. Визначити основні складові елементи судової промови у

кримінальній та цивільній справах.

Завдання 8. Скласти обвинувальну та захисну промови за заданою правовою ситуацією.

Завдання 9. Складіть порівняльний план промов прокурора та захисника.

Завдання 10. Запишіть основні тези судової промови захисника по наступній правовій ситуації: 18-річний М. викрав із радіокабінету своєї школи 20 радіоламп та деякі прилади, чим заподіяв школі матеріальні збитки. На слідстві М. пояснив, що він дуже любить радіотехніку, збирався сконструювати свій радіоприймач, але для цього не вистачало певних радіодеталей. З цією метою він і викрав із шкільного кабінету. Крадіжка була скоєна М. до виповнення йому повноліття. У характеристиці за підписом директора школи визначено, що М. захоплюється фізикою, раніше за ним подібних вчинків не спостерігалось, в навчанні наполегливий і дисциплінований. Суд виніс постанову, якою справу було закрито, а до М. був застосований примусовий виховний захід, згідно з яким М. повинен був відшкодувати вартість викраденого.

Тема №9. Елементи художності та літературні прийоми в мові оратора.

Мета: ознайомити з ознаками, які складають виразність ораторської промови; розкрити поняття прямої і непрямой форми мовленнєвого впливу; познайомити з основними риторичними фігурами (фігури скорочення, фігури додавання, фігури збільшення, фігури розташування, ін.) та прийомами виразності (евфемізм, метафора, алегорія, метонімія, синекдоха, іронія, оксюморон, ін.).

Ключові слова: елокуція, елоквенція, риторичні фігури, художні тропи, фігури скорочення, фігури додавання, фігури збільшення, фігури розташування.

План

1. Елокуція як розділ риторики.
2. Риторичні фігури, критерії їх виділення та розрізнення.
3. Види тропів і їх використання в публічних промовах.

Література

1. Антисуржик. За загальною редакцією Олександри Сербенської. Апріорі, 2019. 304 с.
12. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
13. Білоусова Т. Сучасна риторика та спічрайтинг: навчальний посібник. Кам'янець-подільський: кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 250 с.
4. Колінько М. В. Риторика для політологів: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 200 с.
5. Хома Т. В. Культура мовлення та академічна риторика у спеціальній

освіті (опорні конспекти лекцій). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2024. 128 с.

6. Шинкарук В.Д., Теслюк В.М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 320 с.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке елокуція? Як поділяються риторичні фігури?
2. Наведіть приклади риторичних запитань.
3. Що таке метафора? Наведіть приклади метафор, описуючи Україну.
4. Що таке епітет? Наведіть приклади епітети до слів ліс, тиша, річка, спів.
5. Де використовують гіперболи та алегорію?

Практичні завдання

Завдання 1. Доберіть до поданих слів означення-характеристики: аромат, багаття, вишня, вода, жито, колосся, мед, яблуня, мова, зима, ліс, троянда, листя, небо, трава, птах, осінь, кішка, книга, земля, місто, людина.

Приклад: соняшник – великий, високий, гордий, жовтоголовий, запізнілий, золотий, золотоголовий, квітучий, круглий, молодий, пожовклий, похилий, почорнілий, розквітлий, розкішний, самотній, сонний, стиглий, щедрий, золотистий.

Завдання 2. Проаналізуйте звернення Св. Патріарха Філарета перед освяченням Михайлівського Золотоверхого собору в місті Києві. Які тропи використовує патріарх у промові? :

« Коли після 40-річного блукання по Синайській пустелі ізраїльський народ входив у землю обітовану, Архистратиг Михаїл, явившись Ісусу Навину, сказав йому: «Зніми взуття твоє, бо земля, на якій ти стоїш тепер, є свята». Подібне ми можемо повторити сьогодні: місце, на якому ми стоїмо з вами, є свята.

Сьогодні ми є свідками й учасниками великої події історичної ваги — освячення Михайлівського Золотоверхого монастиря — національної святині українського народу.

65 років тому богоборці, які керувались ідеєю «разрушить все до основанья», зруйнували Михайлівський собор. Але Бог посоромленим не буває! На наших очах Він показує Свою могутність. Бог робить неможливе можливим. Це Він сказав, що для віруючого все можливе. У 30-ті роки ніхто не повірив би, що прийде час, і Михайлівський собор знову постане, ніби птах фенікс, у всій своїй красі і величі. Сьогодні ми є свідками Божого чуда. Такий наш Бог, в Якого ми віримо, на Якого надіємось і Якого любимо.

Як колись волхви принесли у дар народженому Спасителю світу золото, ливан і смірну, так сьогодні, в рік 2000-ліття Різдва Христового, українська столиця — золотоверхий Київ — приносить в дар Христу відновлений Михайлівський собор...

Сьогоднішня подія свідчить, що в історії націй, як і в житті кожної людини, останнє слово належить Господу Богу. Це означає, що і майбутнє Української держави залежить від Нього, і в той же час — і від нас. Якщо ми будемо співробітниками Божими на ниві розбудови Української держави і створення єдиної Помісної Православної Церкви, Україна, безперечно, відродиться і духовно, і культурно, й економічно. Ми будемо мати велику європейську державу...»

Завдання 3. Виділіть з даного лексичного матеріалу слова, які вживаються у сфері академічного красномовства. До яких груп лексики належать слова, що залишилися?

Чкурнути, дотримуватися, диференціація, файний, говорити, ідіот, ідіома, пошана, хронологія, шампусік, глаголити, вода, шурупити, довбанути, фонема, природа, вуйко.

Завдання 4. Розрізніть серед поданих виразів персоніфікації та уособлення:

Стілець жалібно застогнав, коли на нього вмовстився Опанас Іванович. Невиразний смуток підкрадався до мене. З чорних грудей хмари вирвалася вогненна блискавка. Мов сонячний стовп у кімнату, в її життя пролилося щастя. Справжнє життя наче обігало Сергія кривими стежками.

Завдання 5. Виділіть епітети в реченнях. Поясніть, чому одне й те ж слово в одних випадках виступає просто як означення, а в інших – як епітет? Жовте листя кружляло під осіннім вітром. Золоте листя тонко дзвеніло під осіннім вітром. Тепле почуття ворухнулося в моїх грудях. Тепле повітря влилося у розчинене вікно. Вогненний заклик оратора наче запалив присутніх. Вогненний потік лився з доменної печі.

Завдання 6. Розрізніть серед поданих виразів каламбури та парадокси. Гірше за все ми знаємо своїх близьких (Ф. Моріак). Як усі оратори, що ставлять собі за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів (О. Уайльд). Не стільки отого плачу, скільки за те я плачу (нар.). Якщо дотримуєшся маленьких правил, то можна порушувати великі (Дж. Оруел). Хто не бачив Іспанії – сліпий, хто її бачив – засліплений (П. Борель). Не заводьте дітей! Ви їм даруєте життя, вони вам – смерть. Ви їх породжуєте на світ, вони вас зживають зі світу (О. Бальзак).

Завдання 7. Визначте, що це за синтаксична фігура: Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками (Паскаль).

Вправа 8 Афористичні парадокси:

1. Якщо навколо тебе всі – дурні, ти – центральний.
2. Не можна давати всім усе, бо всіх багато, а всього мало.
3. На користь регулювання народжуваності виступають лише ті, хто вже народився.
4. Психоаналітик – людина, яка за ваші гроші дасть вам пораду, яку ви давали іншим безкоштовно.

Завдання 9. Використовуючи приклади, закінчіть запропоновані вислови:

1. Любов – це коли...

2. Нічого не бійтеся, адже...
3. Щоб тебе зрозуміли, достатньо...
4. Доброта допоможе людству...

Вправа 10. Виберіть одне з тверджень. Підтвердіть (спростуйте) його логічно (аргументативно) та фактологічно (ілюстративно), використовуючи індуктивний хід думки: від аргументу до факту. Розбудуйте своє доведення чи спростування засобами гумору, сатири, сарказму.

- Жінки шкідливі для здоров'я!
- Чоловіки – великі діти!
- Нікому не вір, і тебе ніхто не зрадить!
- Люди – найгірші з тварин!

Вправа 11. Будь-який текст являє собою макро- чи мікроструктуру залежно від обсягу, тобто “оболонку” для певної інформації. Оратор може “тратися” формою й обсягом висловлювання, залишаючи суть висловлювання незмінною. Обсяг усного дискурсу залежить від того, якої мети й ефекту хоче досягнути промовець.

Перша частина завдання – **розгортання висловлювання** (мікроструктура → макроструктура). Подано кілька речень, з яких треба “виростити” оповідання. Для цього користуємося евфемізмами, парафразами, порівняннями, метафорами, усіма синонімічними можливостями слова, роблячи обсяг більшим, стилістично розфарбовуючи інформацію.

ПРИКЛАД “Жила собі дівчина на ім'я Олена. Коли їй виповнилося 18 років, вона зустріла своє перше кохання. Його звали Ілля. Це було кохання з першого погляду, і тривало воно до кінця життя”.

ВАРІАНТ I

Це було сонячне, світловолосе створіння на ім'я Олена, яке, щороку зустрічаючи весну, однаково раділо і квітам, і снігові. Настав той час у її житті, коли людина осягає усі барви життя, відчуває всю повноту своїх сил і можливостей. Це сталося у вересні чи у травні, в понеділок чи в середу – це сталося: їй здалося, що шалене серце хоче вистрибнути назустріч темноволосій людині, що так посміхалася їй назустріч. “Ілля”, – просто підійшов і сказав він... і так далі...

ВАРІАНТ II Вона жила, незважаючи на небажання своєї юної матері народжувати тоді, вісімнадцять років тому. І ймення в неї було таке ж випадкове, як і її життя, – Олена. Спочатку вона навчилася сидіти, ходити й розмовляти, терпіти важку вдачу своєї матері, яка так і не вийшла вдруге заміж. А потім вона навчилася посміхатися. Раптово. За мить навчилася, просто побачивши зелені очі того юнака, якого звали Ілля... і так далі...

Завдання

Перетворіть на макроструктуру один із вихідних текстів:

1. “Вони були знайомі з дитинства, Яна і її сусід Олександр. Були друзями. Коли вони виростили, Олександр закохався і розповів про це своїй подрузі Яні. Саме в цю мить вона зрозуміла, що все життя кохала його”.

“Ці двоє навчалися в одному класі. Вона – відмінниця. Він – хуліган. Але вони подорослішали і покохали один одного”.

Тема №10. Фінальний виступ: інтеграція знань і навичок.

Мета заняття – узагальнити та інтегрувати знання і практичні вміння, набуті у процесі вивчення курсу; сформувати вміння комплексно застосовувати навички публічного виступу в умовах реальної комунікації; розвинути впевненість, креативність та індивідуальний стиль оратора; оцінити рівень особистого прогресу й визначити перспективи подальшого вдосконалення ораторської майстерності.

Завдання до теми

1. Підготувати індивідуальний публічний виступ (3–5 хвилин) на обрану або запропоновану тему з урахуванням правил структурування промови (вступ, основна частина, висновки).
2. Інтегрувати набуті навички: техніку мовлення, дикцію, інтонаційне виділення, невербальні засоби (жести, міміка, постава).
3. Продемонструвати володіння літературними прийомами та художніми засобами (метафора, порівняння, риторичне запитання тощо).
4. Використати елементи переконання та аргументації: логічні докази, приклади, посилання на авторитети, емоційні апеляції.
5. Розкрити індивідуальний стиль оратора: показати творчий підхід, власну харизму та впевненість.
6. Взаємооцінювання: після кожного виступу слухачі висловлюють враження, відзначають сильні сторони та надають рекомендації.
7. Саморефлексія: кожен учасник формулює висновки щодо власних успіхів і перспектив подальшого вдосконалення.

Критерії оцінювання

Зміст виступу – до 5 балів

логічність і послідовність викладу;
чіткість формулювання головної думки;
доречність прикладів та аргументів;
глибина розкриття теми.

Структура промови – до 3 балів

наявність виразного вступу, основної частини та висновків;
плавні переходи між частинами;
завершеність виступу.

Мовленнєва майстерність – до 3 балів

правильність мовлення, відсутність мовних помилок;
дикція, темп, інтонаційна виразність;
використання художніх засобів та риторичних прийомів.

Невербальні засоби комунікації – до 3 балів

жести, міміка, постава, контакт з аудиторією;
доречність і природність невербальних сигналів.

Переконливість і вплив на слухачів – до 3 балів

сила аргументації;
емоційна виразність;
вміння зацікавити та утримати увагу.

Індивідуальний стиль та креативність – до 3 балів

оригінальність подачі;
авторська манера виступу;
творче використання матеріалу.
Максимальна кількість балів – 20.

Теми для виступів:

- «Слово як інструмент впливу: чому риторика важлива сьогодні»
- «Мистецтво переконання: уроки, які варто застосовувати щодня»
- «Від античної трибуни до сучасних медіа: еволюція ораторського мистецтва»
- «Оратор і аудиторія: мистецтво діалогу»
- «Сила голосу і слова: секрети ефективної комунікації»
- «Культура мовлення – запорука професійного успіху»
- «Слово, що надихає: як створити промову, яку запам'ятають»
- «Моя ораторська формула успіху: практика і досвід»
- «Етика публічного виступу: відповідальність оратора»
- «Фінальний акорд: що я виніс із курсу ораторської майстерності»
- «Молодь і лідерство: хто формує майбутнє?»
- «Чи може одне слово змінити суспільство?»
- «Україна в європейському просторі: виклики і перспективи»
- «Толерантність як основа сучасного світу»
- «Штучний інтелект: помічник чи конкурент людини?»
- «Читання у XXI столітті: традиційна книга чи електронна?»
- «Наука для людини: чи завжди прогрес несе користь?»
- «Мова як код нації»
- «Свобода і відповідальність: де межа?»
- «Добро в сучасному світі: чи завжди воно перемагає?»
- «Чесність як ключ до довіри»
- «Сенс життя: у пошуках власного шляху»
- «Музика, що змінює серця»
- «Кіно як дзеркало суспільства»
- «Мистецтво слова: чому промови запам'ятовують на століття»
- «Традиції та сучасність: де знайти баланс?»
- «Моя формула успіху»
- «Чого мене навчив цей курс?»
- «Найважливіша промова мого життя (якою я її бачу)»
- «Мрія, яка веде вперед»

ГЛОСАРІЙ

Аксиоми - найбільш загальні, очевидні і тому в конкретній галузі людської діяльності узагальнення (положення), що не можна довести.

Алогізм — порушення послідовності, логіки в міркуванні, що веде до викривлення думки і можливості зловживання довірою аудиторії. Виникає як наслідок логічних помилок.

Аргументи - справжні вихідні теоретичні чи фактичні положення, якими користуються при відтворенні мови.

Аргументація – обґрунтування будь-якого положення, судження.

Архітектоніка – структура (будова) виступу.

Види красномовства — сфери застосування ораторського слова в суспільній ситуації (школа, церква, суд, політика, побут).

Гіпербола - грец. – перебільшення – художнє перебільшення, укрупнення.

Дедукція (від лат. deductio — виведення) — метод умовиводу за типом: від загального до конкретного.

Еквівокація - логічна помилка, що виникає в результаті використання ритором багатозначного слова в різних значеннях.

Елокуція - словесне оформлення думки, власне красномовство; процес перетворення задуму мови, її змісту в реальний текст.

Емпіричні узагальнення - результати висновків по фіксації первинних стійких зв'язків між зафіксованими властивостями предметів дослідження, отримані на основі методів емпіричного дослідження (спостереження, вивчення документів, опитування фахівців) і виражені в формі суджень.

Закон тотожності - необхідність зберігати тотожність думки про предмет, а також тотожність вже сформульованих думок, яких потрібно дотримуватися протягом усього міркування про предмет конкретної мовної взаємодії співрозмовників.

Інверсія (від лат. inversio — перестановка) — стилістична фігура: незвичний, нехарактерний порядок розташування слів.

Інвенція - процес розвитку думки про предмет мовної взаємодії; випробувана часом традиція розвитку думки про кожен конкретний предмет в конкретній мовній ситуації.

Індукція (від лат. inductio — °- впровадження) — спосіб мислення від конкретного до загального. І. завжди протиставляється дедукції.

Індивід (індивідуум) - окрема людина в групі або суспільстві в цілому, якому притаманні властивості і риси цієї спільноти.

Індивідуальність - поняття, що характеризує єдність біологічного і соціального в людині.

Красномовство - певний вид говоріння, або мовної діяльності оратора, якому притаманні такі ознаки, як високий рівень вираження сутності предмета думки; адекватність трактування предмета думки слухача і мовця; свобода оратора в спілкуванні зі слухачами та ін.

Літота - від грец. – простота – троп, різновид метонімії (протилежний за значенням гіперболі), в якому міститься художнє зменшування величини, сили, значення зображуваного предмета чи явища.

Метафора - вид тропа, перенесення ознак з одного предмета на інший на основі схожості обраних ознак зіставлення предметів.

Метонімія - вид тропа, перенесення ознак з одного предмета на інший на основі суміжності або близькості ознак зіставлення предметів.

Мова - сукупність і система знакових одиниць спілкування в відволікання від різноманіття конкретних висловлювань окремих людей, яка дозволяє фіксувати знання про предметах реального світу, про саму людину, зберігати їх і передавати поколінням, зберігаючи при цьому сенс висловлювань і точність знань.

Оратор, ритор (лат. orator від ого — промовляю) — особа, яка виголошує промову.

Особистість - людина, що займає в спільності конкретний статус, виконує відповідно до нього певні функціональні обов'язки і здатна нести відповідальність за свої вчинки і дії.

Правило - вироблене на основі узагальнення досвіду або наукових знань вимога до суб'єкта, яке визначає черговість і послідовність його пізнавальних дій.

Риторичний вигук — стилістична фігура, що являє собою гасло в чистому вигляді.

Риторичне запитання — стилістична фігура: запитання, відповідь на яке вже закладено в ньому самому, або ж відповідь не потрібна.

Риторичне звертання — стилістична фігура, що виражає емоційне ставлення оратора до об'єкта його промови. Оратори звертаються часто не тільки до людей, а й до неживих предметів або абстрактних понять. До Р. з. можна віднести й етикетні формули.

Синекдоха

Від грец. – співвідношення – різновид метонімії, перенесення значення з одного слова на інше на основі кількісних відношень: частина замість цілого, ціле замість частини, однина замість множини, множина замість однини.

Софізми - міркування, які за формою здаються логічно правильними, але містять приховану логічну помилку.

Суперечка – це боротьба двох протилежних думок. Іноді навіть з малозначимих питань. Вона розглядається як загальне родове поняття, що передбачає дискусію, полеміку, тобто дискусію й полеміку можна розглядати як особливі види суперечки.

Теза - судження, істинність якого потребує доведення

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Підготуйте реферат на одну із тем:

Гомілетика: історія та сучасність;

Академічне красномовство: історія та сучасність;

Теоретична і практична риторика в епоху Середньовіччя;
Теоретична і практична риторика в епоху Відродження;
Теоретична і практична риторика в епоху Нового часу;
Розвиток риторики в Києво-Могилянській академії;
Риторика в Україні: традиції та сучасність.
Риторика та ораторське мистецтво.
Ораторське мистецтво сучасності: роди й види.
Риторика: загальне поняття, зв'язок з іншими науками.
Ораторське мистецтво: словесна наочність.

Риторика в Древній Греції.
Академічна риторика: загальна характеристика.
Ораторське мистецтво: дискусія і суперечка.
Розвиток ораторського мистецтва.
Риторика середніх віків.
Ораторське мистецтво в древньому світі.
Ораторське мистецтво промовця.
Мовний етикет: поняття та практична сторона.
Політичне красномовство: агітаційна промова.
Античне красномовство. Красномовство слов'ян.
Риторика як наука про красномовство.
Риторика та красномовство як види ораторського мистецтва.
Українське ораторство ХІХ-ХХ ст.
Західноєвропейська риторика на поч. ХХ ст.
Використання інтонації в ораторському мистецтві.
Мовленнєві вміння промовця.
Критерії культури мови.
Вплив ритора на аудиторію.
Витоки давньоукраїнського красномовства.
Риторична культура особистості.
Функція ораторства у сучасному світі.
Мовленнєві вимоги до професійного оратора.
Словесні формули ввічливості в мовленнєвому етикеті.
Види жестів при спілкуванні.
Основи виразного читання.
. Вимоги до оратора на сучасному етапі.
. Культура мови оратора.

Додаткова тематика рефератів.

1. Паралогізми, софізми і парадокси в суперечках.
2. Мистецтво задавання запитань.
3. Психологічні прийоми маніпулювання в суперечках.
4. Техніки нейро-лінгвістичного програмування в суперечках.
5. Історія становлення еристики.
6. Внесок софістів в мистецтво суперечки.
7. Арістотель про мистецтво суперечки.
8. Мистецтво суперечки у середні віки.

9. Еристика в епоху Відродження.
10. Новий час і мистецтво суперечки.
11. Вчення про суперечку в творах представників німецької класичної філософії.
12. Еристична діалектика Артура Шопенгауера.
13. Вчення про суперечку Сергія Поварніна.
14. Видатні юристи про мистецтво суперечки.
15. Суперечка як вид комунікації.
16. Етичні норми суперечок.
17. Загальна характеристика суперечки. Види суперечок.
18. Поняття та форма та види аргументації
19. Поняття ,структура та види критики.
20. Особливості аргументації і критики в юридичній практиці.
21. Репліка прокурора та захисника як засіб переконуючої дії.
22. Психологічні прийоми переконуючої дії в судових промовах.
23. Невербальні прийоми впливу.
24. Необхідні якості судового оратора.

Тематика промов:

- Рушник в українських обрядах та звичаях.
- Мій життєвий вибір.
- Що забезпечує емоційну гармонію і щастя?
- Що нам заважає вчитися?
- Перлина в духовному набутку української нації – українська народна пісня.
- Види жестів при спілкуванні.
- Основи виразного читання.
- Стратегії і тактики впливу та маніпулювання.
- Маніпуляції у спілкуванні.
- Що Ви знаєте про архітектуру рідного міста? •
- Чи знаємо ми свою національну культуру? •
- Що означає бути інтелігентною людиною? •
- Україна багата на таланти.
- Мої роздуми про милосердя. •
- Що нам заважає вчитися?
- Які ми – сучасні студенти? •
- Чи потрібна риторика сучасному студенту? •
- Здоровий спосіб життя, що це? •
- Секрети генної інженерії.
- Це модно завжди. •
- Очевидне-неймовірне в нашому житті.

